

INTERPRETACJE PRZYRODY W PRZESZŁOŚCI

Redakcja

Piotr Oliński
Wojciech Piasek
Radosław Piętka

Aleksander Smoliński

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Elementy roślinne stosowane w europejskiej i polskiej symbolice wojskowej. Część I

Abstract. The symbolism based on the laurel, oak and palm trees in numerous European armies probably evolved in the Middle Ages and in the modern era, under the influence of much older patterns used in the Antiquity. The same applied, and still applies, first to the armies of the Polish-Lithuanian Commonwealth, and then to the Polish Army from the first half of the 19th century, the Polish Army of the Second Polish Republic, Polish military formations from World War II and finally the Polish People's Army and contemporary Polish Armed Forces.

Hence, the author set himself the goal of tracing these phenomena in the leading European armies and in the Polish army, based on the analysis of the vexilla used in them throughout the history, mainly flags and banners, as well as the symbolism of laurel, oak and palm trees on the uniform, and also on orders and decorations. This resulted in a study which had not been present in Polish historiography before.

Keywords: European armed forces, the Polish army, symbolism of plants, orders and decorations, symbols of military uniforms

Zapewne w średniowieczu oraz w epoce nowożytnej – pod wpływem znaczenie starszych wzorców wykorzystywanych w starożytności – ukształtował się, nie do końca jednoznaczny i niezupełnie ściśle określony geograficznie, podział Europy na dwie strefy w odmienny sposób wykorzystujące w symbolice wojskowej tradycyjne elementy roślinne.

Pierwsza z nich oparta na laurze (wawrzynie) z łacińskiego *laurus* – objęła głównie kraje romańskie, które odziedziczyły go po starożytnej Grecji i Rzymie. W tym kręgu kulturowym istniała tradycja np. lauru olimpijskiego – najpierw w Republice Rzymskiej, następnie w okresie cesarskim głowy zwycięskich wodzów (tryumfatorów) oraz imperatorów wieniono wieniec laurowym¹. Była to także nagroda za męstwo dla legionistów rzymskich². W kręgu obydwu tych składników kultury śródziemnomorskiej był to bowiem symbol bądź poetyckiej, a w końcu również walki lub w rywalizacji sportowej bądź poetyckiej, a w końcu również symbol władzy i jednocześnie symbol wolności, prawdy i pokoju³.

Poza tym w starożytności pojawiła się również palma, którą Grecy zapożyczyli zapewne ze sztuki i tradycji Bliskiego Wschodu. Według Persów drzewo palmowe symbolizowało krainę niebiańską, w kulturze klasycznej zaś liść palmy stał się emblematem płodności i zwycięstwa,

¹ Cesarze rzymscy nosili go aż do Karakalli, który w jego miejsce wprowadził koronę promienistą przystępującą dotychczas jedynie posagom bóstw zob.: *Mała encyklopedia kultury antycznej*. A-Z, red. Z. Piszczek, Warszawa 1968, s. 193.

² Szerzej zob. choćby: H. Pratt Judson, *Armia Cezara. Studia nad sztuką wojenną Rzymian w ostatnich dniach republiki*, przekł. D. Budacz, Oświęcim 2012; H. M. D. Parker, *Legiony rzymskie*, przekł. K. Narloch, Oświęcim 2013; G. R. Watson, *Żołnierz rzymski*, przekł. P. Grysztar, Oświęcim 2014; P. Southern, *Historia armii rzymskiej 753 przed Chr. – 476 po Chr.*, przekł. F. Tryl, Oświęcim 2019, a także: D. Faszczka, M. N. Faszczka, *Dyscyplina w armiach europejskich od antyku do 1914 roku*, Oświęcim 2018.

³ Stąd też od starożytności aż po klasycyzm był to ważny i często stosowany element dekoracji architektonicznej oraz w malarstwie i rzemiośle artystycznym, gdzie wykorzystywano motyw wienca laurowego (taką formę najczęściej wykorzystywano w symbolice wojskowej – uwaga autora), a czasem festonu. Poza tym w układzie ciągłym pojawiał się także na fryzach oraz na architektonicznych pasach ornamentacyjnych. Jako motyw dekoracyjny wawrzyn składa się z gałązek drzewa laurowego z owalnymi, ostro zakończonymi liśćmi i małymi kulistymi owocami. Tak też wykorzystywano je w symbolice wojskowej (uwaga autora) – szerzej zob. choćby: *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. K. Kubalska-Sulkiewicz, Warszawa 2003, s. 228.

co spowodowało jego wykorzystanie w rzymskiej symbolice wojskowej⁴. Następnie obydwa te elementy odziedziczyło chrześcijaństwo, gdzie drzewo palmowe symbolizowało doskonałość oraz drzewo życia i wieczną mądrość, wzniosłość, a także życie pełne łaski. Natomiast gałązka palmowa stała się symbolem drzewa życia, wiecznej nagrody, tryumfu i zwycięstwa, znakiem uwielbienia, zwycięstwa Chrystusa nad piekłem i śmiercią, jak również znakiem życia, które nie obumiera, i w końcu symbolem męczeńskiej śmierci⁵.

Dруга strefa oparta głównie, bądź też jedynie często, na symbolice dębu⁶ objęła – i nadal obejmuje – kraje celtyckie oraz germańskie. Nie należy jednak zapominać choćby o słowiańskich świętych dębach, które w czasach pogańskich cieszyły się u nich szczególnym „mirem”, gdyż z reguły poświęcano je najważniejszym lokalnym bóstwom⁷.

Rozpatrując te kwestie, należy jednak pamiętać, że niekiedy w różnych kulturach indoeuropejskich elementy te występowały, choć często jeden z nich zdawał się dominować⁸.

Dość skomplikowanym zadaniem jest też próba jednoznacznego określenia miejsca ziem polskich i państwa polskiego (także Rzeczypospolitej Obojga Narodów) w tym systemie. Był to bowiem, a po części

⁴ Dlatego też, podobnie jak laur, był to element – w postaci palmet – wykorzystywany także w architekturze oraz z w malarstwie i rzemiośle artystycznym – obszerniej zob.: *Mała encyklopedia kultury antycznej*. A-Z, s. 649; *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, s. 298; J. E. Cirlot, *Słownik symboli*, przekł. I. Kania, Kraków 2012, s. 301.

⁵ Zob. choćby: U. Janicka-Krzywdka, *Patron – atrybut – symbol*, Poznań 1993, s. 204. ⁶ W starożytnej Grecji wieniec [(στέφανος) łacińskie (*corona*)] dębowy stosowano w kulcie Zeusa – wiencono nim jego posągi. Natomiast w armii i społeczeństwie rzymskim wieniec dębowy (*corona civica*) był nagrodą przyznawaną za uratowanie obywatela rzymskiego – szerzej zob. chociażby: *W dawnym Rzymie*, red. G. Giannelli, U. E. Paoli, przekł. J. Burchardt i in., Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 236–238; *Mała encyklopedia kultury antycznej*. A-Z, s. 193.

⁷ Szerzej zob.: *Mały słownik kultury dawnych Słowian*, red. L. Leciejewicz, Warszawa 1990, s. 202.

⁸ W poniższym tekście autor zajmie się jedynie symboliką lauru i palmy oraz dębu, pomijając inne elementy roślinne, które można spotkać zarówno w dawnej, jak i we współczesnej symbolice wojskowej – zob. choćby: I. Sumner – tekst, R. Hook – ilustrator, *British Colours & Standards 1747–1881 (1)*. *Cavalry*, Oxford 2001; idem, *British Colours & Standards 1747–1881 (2)*. *Infantry*, Oxford 2001.

nał jest, kraj pogranicza⁹, gdzie można było zaobserwować zarówno wpływy cywilizacji rzymskiej, która przeważała i nadal zdaje się przeważać, oraz germańskiej¹⁰. Stąd obecność głównie lauru, ale także i dębu. Te same prawidłowości dotyczyły, i nadal dotyczą, również ukształtowanej przez wieki rodzimej symboliki wojskowej¹¹.

Wagę tej problematyki podnosi natomiast fakt, że zarówno romanizacja, jak i celtyckie oraz germańskie tradycje militarne są istotnym elementem dziejów cywilizacji europejskiej. Również ich podstawy oparte są bowiem na wzorcach wyniesionych z szeroko rozumianej kultury duchowej i materialnej świata śródziemnomorskiego. Natomiast ich utrwaleniu oraz tworzeniu się nowożytnych tradycji wojskowych sprzyjało ostateczne pojawienie się w XVII wieku na starym kontynencie stałych armii zacieężnych¹². Związek pomiędzy tymi zjawiskami

⁹ Rozumiany jako obszar przejściowy pomiędzy cywilizacją zachodnioeuropejską (opartą na dawnej kulturze śródziemnomorskiej) a azjatycką, czy też, jak chce tego obecnie część badaczy, „cywilizacją rosyjską” – zob. chociażby: A. Andrusiewicz, *Cywilizacja rosyjska. Tom pierwszy*, Warszawa 2004; idem, *Cywilizacja rosyjska*, t. 2, Warszawa 2005.

¹⁰ Szerzej zob. choćby: G. Labuda, *Polska granica zachodnia. Tysiąc lat dziejów politycznych*, Poznań 1971; *Kultura Polski średniowiecznej X–XIII w.*, red. J. Dowiat, Warszawa 1985.

¹¹ Natomiast symbolika palmy nie zadomowiła się szerzej ani w siłach zbrojnych dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów, ani też następnie w Wojsku Polskim. Przeważała jedynie jej konotacje religijne oraz pewne elementy obecne w życiu cywilnym.

¹² Nie należy zapominać, że stałe armie znane były już w starożytności, przy czym do doskonałości instytucję tego typu doprowadzono w starożytnym Rzymie, w tym również w jego części wschodniej – szerzej, poza częścią wcześniej cytowanej literatury, zob. także: J. Warry, *Armie świata antycznego*, przekł. H. Wajsa, Warszawa 1995; A. K. Goldsworthy, *Armia rzymska na wojnie 100 p.n.e.–20 p.n.e.*, przekł. Ł. Różycki, Oświęcim 2013; A. Graczkowski, *Armia rzymska w okresie schyłku republiki: organizacja, uzbrojenie, taktyka*, Toruń 2009; idem, *O reformie wojskowej Mariusza. Narodziny i rozwój armii zawodowej w starożytnym Rzymie (I–I w.p.n.e.)*, Zabrze–Tarnowskie Góry 2019; R. Grosse, *Armia rzymska od cesarza Gałtiena do początków bizantyjskiej organizacji temowej*, przekł. J. Pawlikowski, Oświęcim 2012; J. Haldon, *Wojny Bizancjum. Strategia, taktyka, kampanie*, przekł. N. Radomski, Poznań 2019; J. Romano, *Bizancjum tryumfujące. Historia militarna Bizantyńczyków 959–1025*, przekł. M. Juzepczuk, Oświęcim 2019, a także: D. Budacz, *Antyczne formacje wojskowe ich metody walki i rola na polu bitwy w wiekach IV p.n.e.–I n.e.*, Oświęcim 2012.

jest niezaprzeczalny¹³. Każda armia bowiem to specyficzna korporacja męczyzna oparta, między innymi, na przywiązaniu do tradycji i symboli wojskowych, takich jak choćby sztandary, odznaczenia oraz odznaki i oznaki¹⁴. Na nich natomiast występowały interesujące nas roślinne elementy wojskowej symboliki.

Przystępując do chociażby skrótego omówienia tego zagadnienia, nie należy zapominać, że w świecie pozabawionym współczesnych środków masowego przekazu i komunikacji, przesiąkniętym za to róż-

¹³ Obszerniej zob. choćby: H. Delbrück, *Nowożytna sztuka wojenna*, przekł. M. Młynarz, Oświęcim 2016; *Historia sztuki wojennej. Od starożytności do czasów współczesnych*, red. G. Parker, przekł. A. Czarnocki, Warszawa 2008; P. Sz. Skworoda, *Wojny w XVII-wiecznej Europie. Zarys problematyki*, Zabrze–Tarnowskie Góry 2014. Zob. także: E. Olizacka, *Wojna a kultura. Nowożytna rewolucja militarna w Europie Zachodniej i Rosji*, Kraków 2016.

¹⁴ Innym ważnym elementem umacniającym w wojsku ducha korporacyjności oraz jednocześnie mającym ogromny wpływ na morale żołnierzy były, i nadal są, mundury i barwy niegdyś jednolite bądź to w obrębie poszczególnych oddziałów, bądź też broni głównych (czyli w piechocie, kawalerii i artylerii) lub, jak to jest obecnie, całych armii – szerzej o tych kwestiach: A. Smoliński, *Jak powstał i o czym mówi wojskowy mundur?*, „Wiadomości Historyczne”. Czasopismo dla nauczycieli, (Warszawa), R. 53, nr 5 (291), 2010, s. 7–22; idem, *Jak należy rozumieć i „czytać” wojskowy mundur?*, [w:] *Toruńskie spotkania dydaktyczne VII. Obrzą, dźwięk i smak w edukacji historycznej. Zbiór studiów*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, A. Wieczorek, Toruń 2010, s. 83–102; idem, *Jak powstał oraz jak należy „czytać” komunikat wizualny w postaci wojskowego munduru*, [w:] *Militaria pomorskie. Zbiór studiów*, t. 2, red. M. Giętkowski, Ł. Nadolski, A. Smoliński, Bydgoszcz 2011, s. 45–97; idem, *Od militarnego kostiumu do uniformy, czyli kilka uwag o tym, jak i dlaczego powstał wojskowy mundur?*, [w:] *Częstochockie teki historyczne*, t. 4, red. N. Morawiec, M. Trąbski, Częstochowa 2013/2014, s. 45–69; idem, *Geneza oraz rozwój polskiego munduru wojskowego jako wizualnego przekazu informacyjnego i formy stroju oraz nośnika wojskowych i narodowych tradycji (The origin and the development of the Polish military uniform as a source of visual information, a form of outfit and a carrier of military and national traditions)*, [w:] *W barwach Wojska Majdainskiego. Gwardia Narodowa im. T. Kościuszki z Majdanu Zbydniowskiego (Under the flag of the Majdan Army. The general Tadeusz Kościuszko National Guard of Majdan Zbydniowski)*, red. A. Smoliński, E. Skromak (ed. by A. Smoliński and E. Skromak), Stalowa Wola 2015, s. 8–47; idem, *Narodziny oraz ewolucja europejskiego i polskiego munduru wojskowego pomiędzy XVII a XIX wiekiem. Przyczynek do dziejów kostiumologii wojskowej*, [w:] *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. V, red. Z. Hundert, K. Żojdź, J. J. Sowa, Oświęcim 2017, s. 266–305. Nie należy też zapominać, że także na mundurze, o czym nieco szerzej w dalszej części tego tekstu, również występowały rozmaite elementy symboliki związanej z roślinami.

nymi elementami symboliki – choćby religijnej, gdzie kolor, kształt, nazwy, elementy architektury czy w końcu ubiór (np. mnisi habit czy też następnie wojskowy mundur) miały znaczenie symboliczne, istotne było odpowiednie rozumienie i prawidłowa interpretacja wojskowej symboliki zarówno przez zainteresowanych tym kombatantów, jak i przez społeczność cywili.

Gdy w nowożytnej Europie poczęły upowszechniać się wspomniane wcześniej siły zbrojne oparte na stałych armiach zaciężnych, po raz kolejny w historii tego kontynentu zaczęto przywiązywać odpowiedzialną wagę do towarzyszącej im wojskowej symboliki. Dotyczyło to także wykorzystywanych wówczas w tym celu elementów roślinnych, a więc przede wszystkim lauru oraz dębu, a po części również palmy.

Według ustaleń Urszuli Janickiej-Krzywdy laur był symbolem ziemskiej chwały. Można więc domniemywać, że także w epoce dominacji chrześcijaństwa przeważały jego wcześniejsze, jeszcze pogańskie konotacje.¹⁵

Szerszą interpretację symbolicznego znaczenia wawrzynu podaje natomiast Juan Eduardo Cirlot, który pisze:

Drzewo poświęcone Apollinowi i zwycięstwu. Z jego liści splatano girlandy i wience na obchody świąteczne. Uwieńczenie poety, artysty czy zwycięzcy wawrzynem to bynajmniej nie zewnętrzne i widome uszczywienie jakiejś aktywności, lecz uznanie faktu, że aktywność ta przez swoje istnienie zakłada szereg wewnętrznych zwycięstw nad negatywnymi, rozkładowymi mocami sfer niższych. Nie ma dokonania bez walki, bez triumfu. Dlatego wawrzyn wyraża stopniowe utożsamianie się walczącego z motywami i celami swych zwycięskich zmagani; dodatkowo wnosi ogólny sens płodności, właściwy światu wegetacji.¹⁶

Alfred Znamierowski natomiast zauważa, że wieniec laurowy był atrybutem Nike – greckiej bogini zwycięstwa, u chrześcijan zaś jest to symbol zwycięstwa nad grzechem i śmiercią. „Ponieważ jego liście nie

¹⁵ U. Janicka-Krzywdy, op. cit., s. 202.

¹⁶ J. E. Cirlot, op. cit., s. 439.

wiedną i nie zmieniają koloru, wawrzyn jest także oznaką wieczności¹⁷. Dlatego też gałązka lub wieniec wawrzynowy znalazł się również w herbach i emblematkach państwowych San Marino, Argentyny, Boliwii, Dominikany, Ekwadoru. Gwatemali, Kuby, Salwadoru i Urugwaju¹⁸.

Tymczasem dąb – według Urszuli Janickiej-Krzywdy – w symbolice opartej na chrześcijaństwie, głównie chrystoplogicznej, wyobrażał drzewo życia (np. haczkar), nieśmiertelność, siłę, znak święty pełni życia ludu bożego. Wydaje się, że wzmiankowana tutaj siła mogła mieć proveniencję jeszcze przedchrześcijańską¹⁹.

Natomiast Juan Eduardo Cirlot podaje, że dąb to:

Drzewo poświęcone Jowiszowi i Kybele, symbol siły i trwania. Według legendy maczuga Herkulesa była dębowa. Skojzarzenie z Jowiszem może wywodzić się z prastarego wierzenia, iż drzewo to częściej niż inne ściąga pioruny (zapewne ze względu na swoje majestatyczne rozmiary – uwaga autora). W całym świecie aryjskim – od Rosji przez Germanię i Grecję aż do Skandynawii – dąb miał to samo znaczenie symboliczne i alegoryczne.

Drzewo związane z kultem Jowisza, czczone przez Germanów i poświęcone Donarowi, bogu grzmotu. Odnosnie do pioruna zauważamy, że jest on poniekąd aspektem odwrotnym drzewa i jego odpowiednikiem, oba bowiem mają związek z osią świata i zjednoczeniem nieba z ziemią²⁰.

Nieco inną interpretację symboliki dębu przedstawił Alfred Znamierowski, który w kontekście jego obecności w heraldyce stwierdził, że jest to:

[...] symbol mocy, męskości, wytrwałości, wytrzymałości, walki i zwycięstwa. W dawnych kulturach Europy drzewo święte, związane z bo-

¹⁷ A. Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, współpr. i red. J. L. Kaczmarek, Warszawa 2017, s. 454–455.

¹⁸ Ibidem, s. 455. Symbolikę tę można spotkać także na niektórych flagach państwowych – zob. choćby: A. Znamierowski, *Flagi świata. Ilustrowany przewodnik*, Warszawa 2002.

¹⁹ U. Janicka-Krzywdy, op. cit., s. 199.

²⁰ J. E. Cirlot, op. cit., s. 108.

gami gromu: greckim Zeusem, rzymskim Jowiszem, nordyckim Thorem i germańskim Donarem. Dąb był także świętym drzewem Celtów, którzy widzieli w nim symbol życia, stabilności i szlachetności. Drzewo dębowe z siedmioma gałęziami stanowi w Gruzji alegorię bóstwa rolnictwa. Historyczny dąb z Guerniki, symbol niezależności Basków widnieje w herbach Kraju Basków i prowincji Vizcaya. Występuje też w bar-dzo wielu herbach rodowych [...]. Jest również popularnym motywem herbów wielu miast i gmin [...]. Gałązka lub wieniec dębowy występują w herbach i emblematkach państwowych: Azerbejdżanu, Bułgarii, Estonii, Francji, Kuby, Łotwy, San Marino i Włoch²¹.

Wydaje się, że dla interesującej nas tutaj symboliki wojskowej naj-istotniejsze były związane z dębem konotacje dotyczące siły (mocy) oraz męskości, walki i zwycięstwa, a także trwania.

Poza tym, z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, iż od średniowiecza aż do końca XIX wieku wymienione powyżej symbole roślinne i ich znaczenie były prawidłowo interpretowane przez wszystkich wykształconych Europejczyków – zarówno duchownych, jak i świeckich, którzy ich znajomość przemieśli na teren Nowego Świata. Także w XX wieku, co najmniej do wybuchu II wojny światowej, nie były one obce również tym, którzy odebrali wykształcenie klasyczne. Obecnie jednak, również w wojsku, są one traktowane raczej jako element pewnej słabo rozumianej tradycji – niemal wojskowego folkloru, a nie jako ważny składnik starej symboliki odnoszącej się zarówno do wspaniałych osiągnięć cywilizacji śródziemnomorskiej, głównie antyku, jak i późniejszej cywilizacji europejskiej opartej na chrześcijaństwie.

Jednocześnie wydaje się, że problematyka ta nie budzi żadnego poważniejszego zainteresowania współczesnej historiografii wojskowej²². Prezentowane tutaj ustalenia należy zatem traktować jedynie jako za-sygnalizowanie ważnego i jednocześnie niezwykle ciekawego proble-

²¹ A. Znamierowski, *Heraldyka i weksylogologia*, s. 82–83.

²² Zob. choćby: *Historyczny rodowód polskiego ceremoniału wojskowego*, red. L. Ratajczyk, Warszawa 1981.

mu, wymagającego podjęcia szerszych badań – głównie źródłowych. W tak ograniczonym objętościowo tekście nie da się bowiem wyczerpująco przedstawić wszystkich aspektów niezbędnych do jej omówienia. Stąd też autor zajmie się jedynie obecnością lauru (wawrzynu) oraz dębu, a częściowo także palmy, przede wszystkim w polskiej, a po części także w europejskiej symbolice wojskowej – głównie zaś na weksyliach.

Próbując dokonać chociażby wstępnej analizy zakresu występowania symboliki dębu i wawrzynu w krajach niemieckich (germańskich), należy zauważyć, że można ją napotkać głównie na wojskowych weksyliach oraz na wojskowych odznaczeniach. Jednak w okresie, gdy istniało Święte Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego (Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation), czyli od 1254 do 1806 roku, wśród elementów roślinnych obecnych na wojskowych chorągwiach²³ i sztandarach²⁴ jego sił zbrojnych – funkcjonujących formalnie co najmniej od 1512 roku, mniej więcej do okresu wojny siedmioletniej z lat 1756–1763²⁵ dominował laur oraz gałązki palmowe²⁶. To samo dotyczy chorągwi części regimentów niemieckich na francuskiej służbie, które obok burbońskich lilii korzystały też z symboliki lauru. Jednak chorągiew I Kompanii I Batalionu Regimentu (czyli tzw. Leibfahne) Piechoty „Greder” miała wieniec dębowy²⁷. Także i potem wawrzyn,

²³ Zgodnie z dawnym, sięgającym jeszcze średniowiecza, zwyczajem regimenty piechoty posiadały chorągwie (Fahne) dużych rozmiarów – szerzej o tych kwestiach w: J. Ptak, *Chorągiew w komunikacji społecznej w Polsce piastowskiej i jagiellońskiej*, Lublin 2002; idem, *Weksylogologia polska. Zarys problematyki*, Warszawa 2016.

²⁴ Sztandary (Standarte), o płatach mniejszych, niż w przypadku chorągwi, wykorzystywano w regimentach konnych – obszernej zob. choćby: J. Ptak, *Weksylogologia polska. Zarys problematyki*.

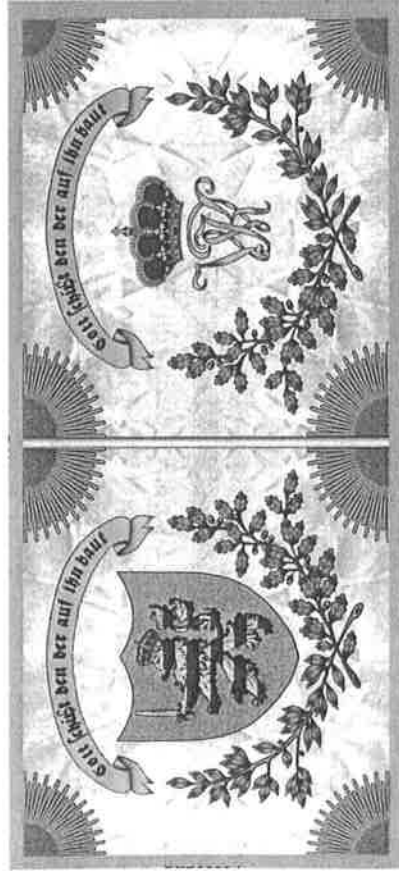
²⁵ O udziale wojsk cesarskich w tym konflikcie zob. chociażby: F. A. J. Szabo, *Wojna siedmioletnia w Europie 1756–1763*, przekł. M. Młynarz, Oświęcim 2014.

²⁶ Zob.: O. P. Kulniew, *Znamiona Giernanii. Illustrowana encyklopedia*, Moskwa 2010, s. 49–60. Wieniec z gałązek palmowych pojawiły się na chorągwiach regimentów brandenburskich armii pruskiej w okresie wojny o sukcesję hiszpańską – zob. choćby: ibidem, s. 56. Niektedy też, jak choćby w przypadku formacji węgierskiej armii narodowej z 1849 r., na sztandarach występowała – jednocześnie – zarówno symbolika w postaci wawrzynu, jak i palmowej gałązki – zob.: ibidem, s. 143.

²⁷ Ibidem, s. 61.

najczęściej w postaci wienców, obecny był na weksyliach niektórych państw niemieckich, jak choćby w Królestwie Wirtembergii²⁸.

Należy jednak zauważyć, że w epoce wojen napoleońskich, szczególnie w końcowym jej okresie, wieniec dębowy oraz inne elementy symboliki tego typu pojawiały się też na sztandarach części mniejszych państw niemieckich, jak choćby Waldeck-Lippe i Schaumburg-Lippe oraz Elektoratu Hanowerskiego i Hesse-Darmstadt [il. 1], a także w regimentach niderlandzkich oraz w regimentach szwajcarskich walczących po stronie napoleońskiej Francji²⁹. Jednak w przypadku regimentów niemieckich zapewne był to jeden z elementów oporu przeciwko wzorcom politycznym narzucanym w Rzeszy przez cesarza Napoleona I oraz przeciw politycznej i ekonomicznej dominacji Cesarstwa Francuskiego na kontynencie europejskim.

Il. 1. Chorągiew Leibkompanii jednego z regimentów piechoty liniowej armii Hesen-Kassel z lat 1813–1815. Na stronie głównej zielony wieniec laurowo-dębowy, na odwrocie także wieniec dębowo-laurowy

Źródło: O. P. Kulniev, *Znamien Giermanii. Ilustrirrowannaja encyklopedija*, Moskwa 2010.

²⁸ Ibidem, s. 75.

²⁹ Szerzej zob. choćby: T. Wise – text, G. Rosignoli – ilustrator, *Flags of the Napoleonic Wars (3). Colours, Standards and Guidons of Anhalt, Kleve-Berg, Brunswick, Denmark, Finland, Hanover, Hesse, The Netherlands, Mecklenberg, Nassau, Portugal, Reuss, Spain, Sweden. Switzerland and Westphalia*, Oxford 2005, s. 4 i passim.

W przypadku armii pruskiej początkowo wience umieszczane na chorągwiach i sztandarach były palmowe³⁰, a od panowania króla i jednocześnie wielkiego wodza Fryderyka II Wielkiego³¹ w piechocie oraz w regimentach dragonów i huzarów zastąpiono je wawrzynem – haftowanym złotem lub srebrem. Natomiast w pułkach kirasjerów wience znajdujące się w centralnej części płata były mieszane – laurowo-palmowe, przy czym te ostatnie zawsze były zielone³². Podobnie było też w przypadku małych wienców palmowych wyszywanych w rogach płatów. Wyjątkiem od tej zasady były sztandary elitarnych: konnego 13 Regimentu Kirasjerów „Garde du Korps” (Kürassier-Regiment № 13 „Garde du Korps”) oraz – do 1747 roku – pieszego 6 Regimentu Piechoty Grenadierów Gwardii (Infanterie-Regiment № 6 Grenadier-Garde), gdzie pozostawiono złote wience palmowe³³. Podobnie było również w przypadku chorągwi 12 regimentów garnizonowych, gdzie wience te były złote lub srebrne. Także po wielkiej klęsce armii pruskiej z lat 1806–1807³⁴ nie nastąpiły w tej kwestii żadne istotne zmiany³⁵.

³⁰ Tak było za rządów wielkiego elektora Fryderyka Wilhelma oraz za panowania królów Prus Fryderyka I i Fryderyka Wilhelma I, a więc do roku 1740.

³¹ O panowaniu tego władcy oraz o jego wpływie na budowę wojskowej potęgi Królestwa Prus, poza częścią wcześniej cytowanej literatury, zob. także: S. Salomonowicz, *Fryderyk II, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź* 1985; C. Telp, *Rozwój sztuki operacyjnej 1740–1813. Od Fryderyka Wielkiego do Napoleona*, przekł. G. Smółka, Oświęcim 2012; Ch. Duffly, *Fryderyk Wielki. Biografia wojskowa*, przekł. M. Młynarz, Oświęcim 2017.

³² Gałązki palmowe były oplecione laurem.

³³ W tym drugim przypadku miała to być pamiątka faktu, iż od 1688 r. jego dowódcą był późniejszy król Fryderyk Wilhelm I.

³⁴ Szerzej zob. choćby: E. von Höpfner, *Wojna lat 1806–1807. Część pierwsza. Kampania 1806 roku*, t. 1, przekł. B. Lipka, Oświęcim 2013; idem, *Wojna lat 1806–1807. Część pierwsza. Kampania 1806 roku*, t. 2, przekł. B. Lipka, Oświęcim 2014; idem, *Wojna lat 1806–1807. Część druga. Kampania 1807 roku*, t. 3, przekł. B. Lipka, A. Haberko (z francuskiego), Oświęcim 2016; idem, *Wojna lat 1806–1807. Część druga. Kampania 1807 roku*, t. 4, przekł. B. Lipka, Oświęcim 2016.

³⁵ O. II. Кырынес, op. cit., s. 88–134. Zob. także: J. Engelmann, *Die Kavallerie-Regimenter Friedrich des Großen. Mit Gemalden von G. Dorn, Wölfersheim-Berstadt*, b.r.; idem, *Die Infanterie-Regimenter Friedrich des Großen. Mit Gemalden von G. Dorn, Wölfersheim-Berstadt*, b.r.; T. Wise – text, G. Rosignoli – ilustrator, *Flags of the Napoleonic Wars (2). Colours, Standards and Guidons of Austria, Britain, Prussia and Russia*, Oxford 2005.

W armii saskiej natomiast, co najmniej od XVIII wieku na weksyliach piechoty i kawalerii stosowano symbolikę roślinną w postaci gałązek palmowych. Jedynie na sztandarach Regimentu Szwoleżerów von Polentz obok gałązki palmowej znalazła się również gałązka laurowa. Regułą stało się to po 1811 roku. Od 1785 roku inne rozwiązanie obowiązywało w regimentach konnych tej armii. Mianowicie na awersie sztandarów umieszczano wieniec palmowy, na ich rewersie zaś wieniec wawrzynowy. Po roku 1811 w regimentach gwardii zniknął ten pierwszy i pozostał jedynie laur. W pozostałych pułkach na stronie głównej sztandaru umieszczano gałązkę palmową i gałązkę wawrzynu, a na stronie odwrotnej wyłącznie laur³⁶.

Mieszana symbolika roślinna w postaci wawrzynu i gałązki palmowej początkowo znajdowała się również na weksyliach części regimentów armii Królestwa Bawarii³⁷. Następnie poczęto zastępować ją wyłącznie laurem³⁸. Dominował on też na weksyliach niektórych regimentów wojsk Palatynatu, a po 1872 roku także Wirtembergii³⁹.

Inaczej kwestia ta przedstawiała się w przypadku wojsk Hessa-Kassel, gdzie początkowo, podobnie jak w Saksonii, stosowano gałązki palmowe, które po 1760 roku zastąpił laur⁴⁰. Wawrzyn zdobył także chorągwie i sztandary wojsk Hessa-Darmstadt oraz Badenii⁴¹ i całego szeregu innych państw niemieckich⁴².

³⁶ R. Müller – text, Farbatäffeln zeichnen W. Friedrich und D. Garscha-Friedrich, *Die Armeé Augusts des Starken. Das sächsische Heer von 1730 bis 1733*, Berlin 1984, s. 105–109; O. P. Kulniew, op. cit., s. 149–173.

³⁷ Wieniec ułożone z gałązek palmowych można było także napotkać na chorągwiach niektórych regimentów hanowerskich – zob.: O. П. Курылев, O. P. Kulniew, op. cit., s. 243.

³⁸ *Ibidem*, s. 175–186.

³⁹ *Ibidem*, s. 187–210.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 212–219.

⁴¹ *Ibidem*, s. 220–226.

⁴² *Ibidem*, s. 227–242. Jest dość charakterystyczne, że żadnej symboliki roślinnej nie stosowano na weksyliach najpierw armii austriackiej, a następnie także Cesarsko-Królewskiej Armii Austro-Węgierskiej – zob. choćby: T. Wise – text, G. Rosignoli – ilustrator, *Flags of the Napoleonic Wars (2). Colours, Standards and Guidons of Austria, Britain, Prussia and Russia*, s. 3 i passim. Po 1918 r. za jej przykładem poszła też część armii państw, które powstały na gruzach monarchii naddunajskiej. Tak właśnie było

Po utworzeniu w 1871 roku Cesarstwa Niemieckiego na weksyliach armii cesarskiej znajdowały się wieniec laurowe⁴³. Jedynie w regimentach saskich nadal stosowano zarówno wawrzyn, jak i gałązki palmowe, a w jednym z regimentów dragonów pochodzącym z Wielkiego Księstwa Meklemburgii oraz w niektórych regimentach kawalerii armii bawarskiej na stronie głównej płatu sztandaru znajdował się wieniec utworzony z liści dębu⁴⁴.

W okresie III Rzeszy wieniec z dębowych liści pojawił się na sztandarze i proporczyku Führera oraz kanclerza, na niektórych chorągwiach i innych weksyliach NSDAP, a także różnych podległych tej partii organizacji społecznych oraz SA i SS. Poza tym w 1936 roku symbolika złotych lub srebrnych dębowych wienców – wraz z motywem Żelaznego Krzyża – znalazła się też na nowych sztandarach Wehrmachtu oraz jednostek brzegowych Kriegsmarine⁴⁵. Jedynie w przypadku sztandarów Luftwaffe na stronie odwrotnej zamiast wienca dębowego umieszczano wieniec laurowy⁴⁶. Wyjącznie wieniec laurowe znalazły się za to na sztandarach policji⁴⁷. Wydaje się, że ekspozowanie liści dębu na ówczesnych niemieckich weksyliach wynikało z oficjalnej polityki hitlerowskiej III Rzeszy, dążącej do powrotu do swoich germańskich (teutońskich) korzeni.

W siłach zbrojnych Niemieckiej Republiki Demokratycznej (Nationale Volksarmee), poza symboliką związaną z ideologią komunistyczną w postaci choćby kłosów zbóż, na wojskowych weksyliach znalazły się

w przypadku sił zbrojnych Czechosłowacji. Natomiast laur pojawiał się na mundurach tej armii – zob. choćby: Z. Svoboda, *Československá státní a vojenská symbolika*, Praha 1991.

⁴³ Jednak w przypadku niektórych, mających długą historię, regimentów kawalerii na stronach głównych ich sztandarów wieniec umieszczane w rogach składały się z haftowanych na zielono gałązek palmowych, a wieniec w centralnej części płata były mieszane, mianowicie laurowo-palmowe – zob.: O. П. Курылев, op. cit., s. 300.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 250–308.

⁴⁵ W przypadku 3 Batalionu Jęgrów 92 Regimentu Piechoty [3 (Jäger) Bataillon Infanterie Regiment 92] w dwóch rogach strony głównej znalazły się wieniec splecione z zielonych gałązek jedliny.

⁴⁶ Jedynie na fladze Naczelnego Dowództwa Luftwaffe (Oberkommando der Luftwaffe) na obydwu stronach płata znajdowały się wieniec laurowe, co powodowało, że nie było tam żadnych elementów związanych z symboliką dębu.

⁴⁷ O. P. Kulniew, op. cit., s. 354–456.

również wieńce laurowe. Podobnie było też w przypadku Milicji Ludowej⁴⁸. Całkowicie zniknęła więc stosowana w III Rzeszy symbolika w postaci liści dębu⁴⁹.

Natomiast w sferach zbrojnych współczesnej Federalnej Republiki Niemiec (Bundeswehra) na wykorzystywanych tam weksyliach nie stosuje się żadnej symboliki roślinnej⁵⁰. Zapewne w ten sposób symbolicznie zerwano z dawnym pruskim i niemieckim militaryzmem⁵¹.

Nie należy też zapominać, że symbolika roślinna w postaci lauru, dębu oraz liści bądz – stosunkowo rzadko – wieńców palmowych pojawiła się również na wielu europejskich orderach i odznaczeniach, w tym także wojskowych. W przypadku krajów obszaru niemieckojęzycznego klasycznym tego przykładem może być ustanowiony w 1813 roku pruski Krzyż Żelazny, który po 1871 roku znalazł się w katalogu wojskowych odznaczeń II Rzeszy, a następnie III Rzeszy. Na jego rewersie umieszczono bowiem trójlistną gałązkę dębową [il. 2]⁵². Poza tym wieńiec z liści dębu zastosowano też na Szturmowej Odznace Piechoty Wehrmachtu, na Odznace Za Rany zaś umieszczono wieńiec laurowy⁵³.

Kończąc ten wątek, wypada wspomnieć o jeszcze jednym ciekawym zjawisku, które istniało najpierw w armii austriackiej, a następnie w Cesarsko-Królewskiej Armii Austro-Węgierskiej, czyli o zwyczajowi zatykania na nakryciach głowy dębowych gałązek⁵⁴. Zapewne miały one podbudować morale żołnierzy oraz umocnić ich bojowy animusz.

⁴⁸ Ibidem, s. 460 – 472.

⁴⁹ Stylizowane liście dębu znalazły się tylko na fladze Narodowo-Demokratycznej Partii Niemiec.

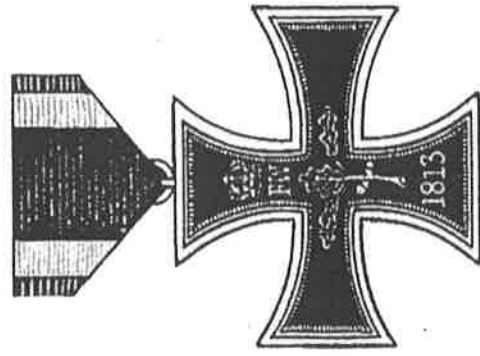
⁵⁰ O. P. Kulniev, op. cit., s. 480–492.

⁵¹ Zob. choćby: H. A. Jacobsen, L. Souchon, *W służbie pokoju. Bundeswehra 1955–1993*, Warszawa 1993.

⁵² *Wörterbuch zur deutschen Militär-Geschichte. A–Me*, red. R. Brühl, Berlin 1985, s. 172. Szerzej o tych kwestiach również: I. G. Spasskij, *Inostrannyje i russkije ordiena do 1917 goda*, Leningrad 1963; V. Mětička – text, J. Fiala – fotografie, *Orden und Auszeichnungen*, Prag 1969; V. Mětička – text, J. Marco – fotos, *Faleristik. Ein Buch über Ordenskunde*, Prag 1976.

⁵³ Zob. choćby: A. Sáiz, *Deutsche Soldaten*, Poznań 2009, s. 242–243.

⁵⁴ Zob. choćby: T. Nowakowski – tekst, M. Lewik – ilustracje, *Armia austro-węgierska 1908–1918 (The Austro-Hungarian Army 1908–1918)*, Warszawa 1992; S. Rest, Ch. M. Ortner, T. Ilming, *The Emperor's Coat in the First World War. Uniforms*

Il. 2. Odznaka pruskiego Krzyża Żelaznego 2 Klasy według wzoru z lat 1813–1815 – rewers z trójlistną gałązką dębową

Źródło: *Wörterbuch zur deutschen Militär-Geschichte. A–Me*, red. R. Brühl, Berlin 1985, s. 53.

W przedrewolucyjnej armii Królestwa Francji na białych weksyliach⁵⁵ dominowały elementy heraldyczne oraz symbolika burbońskich lilii. Z rzadka tylko pojawiały się wieńce laurowe lub palmowe⁵⁶. Modyfikacje w tej kwestii nastąpiły po zmianach spowodowanych wybuchem rewolucji burżuazyjnej w 1789 roku, na sztandarach pojawiły się bowiem haftowane na zielono wieńce laurowe. Natomiast w 1791 roku, po przekształceniu monarchii w republikę, laur zastąpiono dębem, przy czym za pomocą innych elementów – jak choćby obecność rzymskich

and Equipment of the Austro-Hungarian Army from 1914 to 1918, Vienna 2002; S. A. Coil, *Uniforms & Equipment of the Austro-Hungarian Army in World War I*, Aiglen 2003; D. Pavlovic, *The Austrian Army 1836–66 (1). Infantry*, Oxford 2009; Jung Peter – text, D. Pavlovic – ilustracja, *Rakousko-uherská armáda za první světové války*, Brno 2007; P. Jung – tekst, D. Pavlovic – ilustracje, *Armia austro-węgierska w I wojnie światowej (1) 1914–1916*, przekł. S. Kułacz, Oświęcim 2017.

⁵⁵ Barwa biała była bowiem utożsamiana wówczas z kolorem królewskim.

⁵⁶ Niekiedy były to wieńce mieszane laurowo-palmowe, jak np. w przypadku królewskich Regimentów Piechoty Salm-Salm, czy też La Marck. Natomiast w Regimencie Piechoty Du Roy wieńce były w całości laurowe – haftowane na zielono.

fascēs – starano się nawiązywać do wzorców republiki rzymskiej. Taka sytuacja panowała do 1796 roku, po czym od 1802 roku na sztandarach ówczesnych półbrygad, które zastąpiły dotychczasowe regimenty⁵⁷, zaczęły pojawiać się wieniec laurowe. W niepodzielny sposób symbolika haftowanych złotem wienców laurowych na trójkolorowych chorągwiach i sztandarach – orłach pułkowych – zapanowała po 1804 roku, a więc po wprowadzeniu we Francji cesarstwa, i dotrwała aż do abdykacji Napoleona I w kwietniu 1814 roku⁵⁸. W okresie pierwszej restauracji na białych sztandarach regimentów armii królewskiej wieniec wawrzynowy haftowano na zielono, po czym w okresie 100 dni⁵⁹ powrócono do trójkolorowych sztandarów, ale pozbawionych już symboliki roślinnej⁶⁰ – zapewne ze względów oszczędnościowych oraz w trosce o możliwość szybkiego zastąpienia królewskich sztandarów nowymi – na powrót cesarskimi.

Natomiast na odznakach najśłynniejszego francuskiego odznaczenia, czyli ustanowionego w 1802 roku Orderu Legii Honorowej,

⁵⁷ Zob. np.: A. Pigeard, *L'Armée de Napoléon (1800–1815). Organisation et vie quotidienne*, Paris 2000; M. Kujawski, *Wojska Francji w wojnach rewolucyjnej i cesarstwa 1789–1815*, z manuskryptu do druku przygot. i oprac. A. Kosim, Warszawa–Londyn 2007, a także: G. C. Dempsey, *U boku Napoleona. Jednostki cudzoziemskie w armii francuskiej w czasach Konsulatu i Cesarstwa 1799–1814*, przekł. K. Bazyńska-Chojnacka, P. Chojnacki, Warszawa 2005.

⁵⁸ Poza częścią wcześniejszej cytowanej literatury zob. również: L. H. Houssaye, *Kampania 1814. Od inwazji do abdykacji Napoleona*, przekł. D. Jednorowski, Oświęcim 2014; O. Sokołow, *Armia Napoleona*, przekł. M. Młynarz, Oświęcim 2014; R. Bielecki, *Wielka Armia Napoleona*, Warszawa 2004, s. 267, gdzie autor ten napisał: „Wraz z proklamowaniem Cesarstwa Napoleon wprowadził nowe godła pułkowe. Były to orły – symbol imperium – osadzone na drzewcach chorągwi i sztandarów. Uznał je za istotę takiego godła, za coś o wiele cenniejszego od sztandarów i chorągwi, za coś, co jest jakby »honorem regimentu«. [...] Napoleon przywiązywał duże znaczenie do orłów pułkowych. Traktował je jako symbol cesarstwa, a także dowód bezpośredniego związku między danym regimentem a nim samym”.

⁵⁹ Szerzej np.: D. de Villepin, *100 dni*, przekł. J. Ekiert-Zastawny, wstęp A. Nieuważny, Gdańsk 2004; L. H. Houssaye, *1815. Lot Orła*, przekł. A. Haberko, Oświęcim 2015.

⁶⁰ Szerzej np.: L. Letrun, *French Infantry Flags from 1786 to the end of the First Empire*, transl. A. McKay, Paris 2009, s. 5 i passim; T. Wise – text, G. Rosignoli – ilustrator, *Flags of the Napoleonic Wars (I). Colours, Standards and Guidons of France and her Allies*, Oxford 2005, s. 6 i passim.

pod pięcioramiennym krzyżem umieszczono wieniec mieszany laurowo-dębowy – obydwie elementy emaliowane na zielono, przy czym wawrzyn, także obecnie, znajduje się po heraldycznej prawej stronie⁶¹. Odmienne natomiast jest w przypadku, również emaliowanego na zielono, wienca na odznakach tego orderu, który od 4 września 1870 roku, a więc od upadku cesarstwa Napoleona III, zastąpił dotychczasową cesarską koronę. Tutaj bowiem strony heraldyczne zostały odwrócone, co spowodowało, że liście dębu znalazły się po prawej [il. 3]. Tak jest również obecnie, a więc po zmianach wprowadzonych w wyglądzie odznaku orderu dnia 18 lutego 1962 roku⁶².

Tymczasem na Krzyżu Wojennym – utworzonym we Francji podczas Wielkiej Wojny 1915 roku – znalazła się wyłącznie symbolika w postaci gałązki wawrzynu, potocznie zwanej »palmą³«. W ten sposób zdobiono odznaczenia nadawane wskutek wymienienia nazwiska i czynu kombatanta w rozkazie armii⁶³. System ten wykorzystali także Belgowie w swoim, wzorowanym na francuskim, Krzyżu Wojennym⁶⁴.

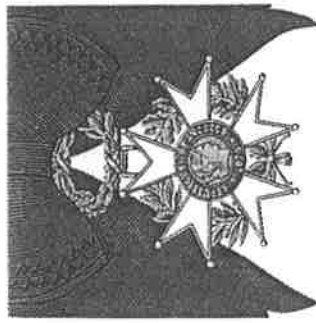
Poza tym już od XVIII wieku, a więc od czasu upowszechnienia się w Europie wojskowego uniformu, symbolika roślinna w postaci lauru

⁶¹ Dla patrzącego na odznaki orderu laur znajduje się po lewej stronie wienca.

⁶² J. Daniel, *La Légion d'Honneur*, Paris 1957, s. 10 i passim; Z. Dunin-Wilczyński, *Legia Honorowa. Zarys historii orderu*, Warszawa 2002, s. 17 i passim. Warto też tutaj przypomnieć, że na przestrzeni dziejów kawalerami tego orderu stało się bardzo wielu Polaków, głównie wojskowych, dlatego jego symbolika nie była i nie jest w Polsce obca – zob.: S. Łoza, *Legia Honorowa w Polsce 1803–1923*, przedmowa mjr Szt. Gen. A. Bogustawski, il. kpt. S. Bienkowski, Zamość 1923, a także: W. Bończa-Tomaszewski, *Kodeks orderowy. Przepisy obowiązujące posiadaczy orderów, odznaczeń, medali i odznak. Zatwierdzone do użytku przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych i Ministerstwo Spraw Wojskowych*, Warszawa 1939. Obecnie w przypadku naszych rodaków kawalerów Legii Honorowej zdecydowanie dominują cywile.

⁶³ Gałązki te były brązowe, ale srebrna »palmą³« zastępowała pięć gałązek. Także to odznaczenie było dobrze znane Polakom, szczególnie tym, którzy w latach 1917–1919 służyli w Armii Polskiej we Francji, a następnie w 1940 r. w Wojsku Polskim we Francji – szerzej zob. chociażby: T. Jeziorowski, *Dziękujemy Wam Polacy! Odnaczenia państw alianckich dla żołnierzy polskich*. Wystawa w 50. rocznicę zakończenia I wojny światowej maj – wrzesień 1995. Muzeum Narodowe w Poznaniu Oddział – Wielkopolskie Muzeum Wojskowe, Poznań 1995.

⁶⁴ Szerzej vide również: И. Г. Снасский, op. cit.; V. Mětička – text, J. Fiala – fotografien, op. cit.; V. Mětička – text, J. Marco – fotos, op. cit.

Il. 3. Odznaki francuskiego Orderu Legii Honorowej według wzoru z 1870 roku – Krzyż Wielki i Gwiazda. Na Krzyżu Wielkim emaliowane na zielono wieniec laurowo-dębowy i dębowo-laurowy

Źródło: *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. K. Kubalska-Sulkiewicz, Warszawa 2003 – plan-sza rysunkowa po s. 72.

oraz liści dębu była obecna również na umundurowaniu głównie generalnego. W armiach różnych państw niemieckich, w tym także Prus,

⁶⁵ W przypadku wspaniałych mundurów marszałków Francji, którzy byli zarówno wysokimi urzędnikami dworu cesarskiego, jak i w praktyce najwyższymi dowódcami Wielkiej Armii z okresu napoleońskiego były to bogate – większych rozmiarów niż u generałów – hafty w postaci złotych liści dębowych. Laur – wraz z dębem występował natomiast na mundurowych guzikach – szerzej vide choćby: P. J. Haythornthwaite – text, P. Courcelle – ilustrator, *Napoleon's Commanders (1) c1792-1809*, Oxford 2001; idem, *Napoleon's Commanders (2) c1809-15*, Oxford 2002, a także: A. G. MacDonell, *Napoleon i jego marszałkowie*, przekł. F. Rutkowski, Londyn 1992, s. 5 i passim; R. Bielecki, *Encyklopedia wojen napoleońskich*, Warszawa 2001, s. 398–399.

często były to liście dębu noszone jako hafty żołniersze. Podobnie też, o czym już wspomiano, działo się w okresie III Rzeszy, gdzie dąb do minował choćby na mundurze formacji Waffen-SS oraz na uniformach Luftwaffe⁶⁶. Natomiast w armiach pozostałych państwach europejskich zdawała się przeważać symbolika wawrzynu. Niekiedy też, głównie w umundurowaniu generałów, towarzyszyła ona liściom dębu⁶⁷.

Z kolei na weksyliach państwowych oraz wykorzystywanych najpierw w wojsku Królestwa Polskiego, a następnie w armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów początkowo dominowały elementy heraldyczne oraz religijne, a potem również różnego rodzaju inskrypcje, którym nie towarzyszyła żadna symbolika roślinna. Poczęła się ona pojawiać w postaci lauru dopiero w XVII wieku, mianowicie za panowania królów Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza z dynastii Wazów oraz Jana III – początkowo głównie na herbach i chorągwiach państwowych, a następnie również na weksyliach wojskowych – także milicji miejskich oraz formacji prywatnych⁶⁸.

⁶⁶ Podczas II wojny światowej symbolika liści dębu występowała również chociażby na mundurze generałów armii brytyjskiej (zarówno w siłach lądowych, jak i w RAF) oraz admirałów Królewskiej Marynarki Wojennej (Royal Navy), a także w Marynarce Wojennej USA (US Navy). Poza tym liście dębu zdobyły nakrycia głowy (kepi) marszałków i generałów Armii Francuskiej; kołnierze generałów armii bułgarskiej; nakrycia głowy generałów i wyższych oficerów greckich wojsk lądowych, lotnictwa i marynarski wojennej (obok wawrzynu) oraz – również obok lauru – nakrycia głowy admirałów i komandorów marynarki wojennej Finlandii. Jednocześnie pewne jej elementy – znowu obok wawrzynu – można było napotkać też na mundurach niektórych formacji węgierskich oraz rumuńskich, duńskich i holenderskich sił zbrojnych.

⁶⁷ *Wörterbuch zur deutschen Militär-Geschichte. A–Me*, s. 143–148. Ponadto: G. Ortenburg, I. Prömpfer, *Preussisch-deutsche Uniformen von 1618–1918*, München 1991; P. Darman, *Mundury II wojny światowej*, przekł. L. Rościszewski, Warszawa 1999; L. McDonnell, *Insygnia i odznaki II wojny światowej*, przekł. S. Kędziński, Warszawa 2000; L. Rousset, *Armia Napoleońska 1790–1815*, przekł. M. Baranowski, J. Tomczak, Oświęcim 2011.

⁶⁸ B. Gembarzewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. 1: *Wiek XI–XVII*, opr. Z. Stefańska, konsult. A. Nadołski, kolory plansz barwnych odtworzył S. Gepner, Warszawa 1960, s. 50–51 – tablica nr 9; s. 52–53 – tablica nr 10; s. 54–55 – tablica nr 11; s. 56–57 – tablica nr 12; s. 58–59 – tablica nr 13; s. 60–61 – tablica nr 14; s. 64–65 – tablica nr 16; s. 66–67 – tablica nr 17; s. 72–73 – tablica nr 20; s. 74–75 – tablica nr 21; s. 76–77 – tablica nr 22; s. 126–127 –

Sytuacja ta począta ulegać zmianie za panowania króla Augusta II Mocnego oraz jego syna, Augusta III z dynastii saskiej, kiedy to pod wpływem armii saskiej na chorągwiach piechoty i sztabach regimentów konnych (dragonów) cudzoziemskiego autoramentu⁶⁹ armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów⁷⁰ pojawiły się polsko-litewsko-saskie elementy heraldyczne oraz wieniec z zielonych gałązek palmowych, a na chorągwi królewskiej Augusta II zielony wieniec laurowy przetwarzany srebrem. Z biegiem czasu, za panowania Augusta III, poczęły pojawiać się tam również wieniec mieszane – laurowo-palmowe, przy czym gałązki wawrzynu umieszczano po heraldycznej stronie prawej, a także wieniec w całości laurowe⁷¹.

tablica nr 46; s. 128–129 – tablica nr 47; s. 130–131 – tablica nr 48; s. 134–135 – tablica nr 49; s. 144–145 – tablica nr 54; s. 184–185 – tablica nr 74; s. 262–263 – tablica nr 115; s. 266–267 – tablica nr 117; s. 324–325 – tablica nr 147; s. 328–329 – tablica nr 149; s. 362–363 – tablica nr 170; s. 364–365 – tablica nr 171; s. 380–381 – tablica nr 179; s. 414–415 – tablica nr 197; s. 424–425 – tablica nr 202; s. 438–439 – tablica nr 209; s. 450–451 – tablica nr 218; s. 470–471 – tablica nr 228; s. 482–483 – tablica nr 234; s. 492–493 – tablica nr 239; s. 500–501 – tablica nr 243; J. T. Petrus, *Chorągwie i sztandary z wieku XVI do początku XVIII*, Warszawa 1986, il. 3; J. Ptak, *Weksylogia polska. Zarys problematyki*, s. 64–69, 103–111; M. Zdanowska, *Rolla sztokholmska skarbu Zamku Królewskiego w Warszawie (The Stockholm Scroll a Treasure of the Royal Castle on Warsaw)*, Warszawa 2019, s. 90–91.

Ponadto także: Sz. Kobyliński, *Krótko o hymnie, orłach i barwach gawęda*, Warszawa 1978; *Orzeł Biały – 700 lat herbu państwa polskiego (The White Eagle – 700 Years of the Coat of Arms of the Polish State)*, katalog wystawy Polskiego Towarzystwa Heraldycznego na Zamku Królewskim w Warszawie 26 czerwca–15 października 1995 r., red. S. K. Kuczyński, Warszawa (Warsaw) 1995; A. Znamierowski, *Stworzony do chwale*, Warszawa 1995; idem, *Orzeł Biały. Znak państwa i narodu*, Warszawa 2016; *Orły nasze. Orzeł Biały w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej (Our Eagles. The White Eagle in the Collections of the Jagiellonian Library)*, oprac. G. Stepien i in., red. M. Rokosz, Kraków 1996; B. Wróblewski, *Jaki znak twój? Orzeł Biały*, Warszawa 2006.

⁶⁹ W wielu przypadkach weksylla te były ściśle wzorowane na chorągwiach i sztandarach armii saskiej. Nadal jednak, zarówno w piechocie, jak i w regimentach konnych, nie brakowało weksyliów wykonywanych według własnych wzorów i zasad, o czym zapewne zdecydowali przede wszystkim szefowie regimentów cudzoziemskiego autoramentu.

⁷⁰ O organizacji sił zbrojnych ówczesnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów szerzej, poza częścią wcześniej cytowanej literatury, także: B. Gembarzewski, *Rodowody pułków polskich i oddziałów równorzędnych od r. 1717 do r. 1831*, Warszawa 1925; T. Ciesielski, *Armia koronna w czasach Augusta III*, Warszawa 2009.

⁷¹ W opracowaniu autorstwa Bronisława Gembarzewskiego (*Żołnierz polski*.

Natomiast na nadal mniej sformalizowanych znakach chorągwi jazdy autoramentu narodowego, gdzie w dalszym ciągu królował krzyż kawalerski⁷² oraz symbole heraldyczne i panoplia, z reguły nie umieszczano elementów roślinnych⁷³.

Istotne zmiany w tej kwestii miały swój początek za panowania ostatniego króla, czyli Stanisława Augusta, kiedy to wraz z ideami oświeceniowymi w Rzeczypospolitej Obojga Narodów zaczęła panować moda francuska oraz wzory płynące z romańskiej części ówczesnej Europy, a przede wszystkim z Francji⁷⁴. Z wojskowych weksyliów zniknęła część dawnych saskich wzorców, które próbowano zastępować własnymi rozwiązaniami⁷⁵. Nie oznacza to oczywiście, że nadal

Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960, t. 2: *Od 1697 do 1794 roku*, oprac. Z. Stefańska, kolory plansz barwnych odtworzył S. Gepner, Warszawa 1962, s. 152–153 – tablica 76) nitesłusznie podano, że był to wieniec z gałązek oliwnych.

⁷² Często umieszczano tam również różne inskrypcje, w tym o treści religijnej, a także wizerunki przede wszystkim maryjne.

⁷³ B. Gembarzewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. 2, s. 22–23 – tablica 11, s. 26–27 – tablica 13, s. 42–43 – tablica 21, s. 60–61 – tablica 30, s. 66–67 – tablica 33, s. 90–91 – tablica 45, s. 118–119 – tablica 59, s. 120–121 – tablica 60, s. 122–123 – tablica 61, s. 128–129 – tablica 64, s. 146–147 – tablica 73, s. 148–149 – tablica 74, s. 152–153 – tablica 76, s. 154–155 – tablica 77; R. Müller – text, Farbtafeln zeichnen W. Friedrich und D. Garscha-Friedrich, op. cit., s. 105–109; J. T. Petrus, *Chorągwie i sztandary z wieku XVIII*, Warszawa 1986, il. 4 i 5; J. Ptak, *Weksylogia polska. Zarys problematyki*, s. 111–113.

⁷⁴ Nie należy też zapominać, że często stały one w opozycji do tego, co (głównie wśród szlachty) określano mianem kultury sarmackiej. Dotyczyło to również kwestii narodowego stroju szlacheckiego i kształtu wojskowego mundurów, a po części przekładało się na wygląd wojskowych weksyliów – szerzej na ten temat: *Abyśmy o ojczyźnie naszej radzili. Antologia publicystyki doby stanisławowskiej*, oprac. Z. Goliński, Warszawa 1984; I. Turnau, *Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1991; A. Ročko, *Kontusz i frak. O symbolice stroju w XVIII-wiecznej literaturze polskiej*, Warszawa 2015; *Ubiory w Polsce. Materiały III Sesji Klubu Kostiumologicznego i Tkaniny Artystycznej przy Oddziale Warszawskim Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa, październik 1992, red. A. Sieradzka, K. Turska, Warszawa 1994.

⁷⁵ W pierwszych latach panowania ostatniego króla polskiego na weksyliach formacji cudzoziemskiego autoramentu nadal można było jednak spotkać wieniec palmowe. Natomiast przede wszystkim własne wzorce, w tym także te odnoszące się do religii katolickiej, próbowano wykorzystywać w formacjach walczących z wojskami królewskimi oraz z armią rosyjską podczas konfederacji barskiej. Tam też wawrzyn zdecydowanie i całkowicie zastąpił stosowane wcześniej w epoce saskiej liście palmowe.

nie próbowano dostosować do własnych potrzeb obcych wzorów, jak choćby pruskich. W efekcie tego z biegiem czasu haftowane lub malowane na zielono bądź na złoto jednolite wieniec wawrzynowe albo też mieszane laurowo-dębowe⁷⁶ całkowicie wyparły wcześniejsze rozwiązania. Dotyczyło to zarówno chorągwi regimentów piechoty i sztabów regimentów konnych autoramentu cudzoziemskiego, jak i sztandarów kawalerii narodowej. W tym ostatnim wypadku wieniec były jednak wyłącznie wawrzynowe i haftowane srebrem⁷⁷.

Po raz kolejny wieniec mieszane – wawrzynowo-palmowe – pojawiły się w 1792 roku na chorągwi manifestacyjnej związanej z uchwaleniem Konstytucji 3 Maja. W 1794 roku jednak, podczas powstania kościuszkowskiego, weksylia nowych formacji, jak choćby chorągiew – w formie labarum – Batalionu Grenadierów Krakowskich miała już wieniec wyłącznie laurowe lub pozbawione symboliki roślinnej⁷⁸.

Kończąc ten wątek dziejów wojskowych Rzeczypospolitej Obojga Narodów, trzeba dodać, że wieniec laurowe znalazły się też na awersie i rewersie najstarszego oraz jednocześnie najważniejszego polskiego orderu wojskowego i wojennego, czyli *Virtuti Militari*⁷⁹, którego skom-

⁷⁶ Wieniec mieszane laurowo-dębowe umieszczano na chorągwiach regimentów piechoty, przy czym wawrzyn zawsze znajdował się po heraldycznej prawej stronie. Pamiętać jednak należy, że na weksyliach batalionowych części regimentów piechoty nie umieszczano elementów roślinnych. Nie należy jednak zapominać, że z racji braku odpowiednich źródeł nasza wiedza o tych kwestiach jest mocno niedoskonała.

⁷⁷ B. Gembarszewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. 2, s. 174–175 – tablica 86, s. 216–217 – tablica 107, s. 238–239 – tablica 118, s. 240–241 – tablica 119, s. 244–245 – tablica 121, s. 330–331 – tablica 163, s. 332–333 – tablica 164, s. 334–335 – tablica 165, s. 335–337 – tablica 166, s. 338–339 – tablica 167, s. 340–341 – tablica 168, s. 384–385 – tablica 189, s. 430–431 – tablica 212, s. 432–433 – tablica 213, s. 434–435 – tablica 214; J. Ptak, *Weksylologia polska. Zarys problematyki*, s. 114–115.

⁷⁸ B. Gembarszewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. 2, s. 440–441 – tablica 217, s. 442–443 – tablica 218, s. 444–445 – tablica 219; *Zbiory Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie*, red. A. Czerwiński, Warszawa 1994, s. 54; J. Ptak, *Weksylologia polska. Zarys problematyki*, s. 116–117.

⁷⁹ Jednak zarówno na awersie, jak i na rewersie pierwotnych złotych i srebrnych medali *Virtuti Militari* znajdowały się dwie skrzyżowane gałązki palmowe – zob. choćby: W. Bigoszewska – tekst, A. Jońca – rysunki, *Polskie ordery i odznaczenia*, Warszawa 1989, s. 21–23.

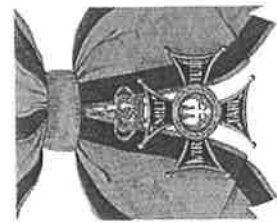
plikowane i ściśle związane z historią państwa i narodu polskiego dzieje rozpoczęły się w czerwcu 1792 roku, a więc podczas wojny z Rosją w obronie Konstytucji 3 Maja⁸⁰. Przez cały czas jego istnienia – także podczas rozbiorów – aż po czasy nam współczesne, pomimo pewnych zmian w wyglądzie odznak Orderu Wojennego *Virtuti Militari*, symbolika w postaci odzwierciedlających żołnierskie męstwo wienców wawrzynowych dotrwała do czasów nam współczesnych [il. 4]⁸¹.

Należy też zauważyć, że interesująca nas tutaj symbolika roślinna występowała również na innych ówczesnych polskich orderach odznaczeniach. Tak bowiem było w przypadku Medalu Orła Białego, gdzie na rewersie znalazły się dwie gałązki palmowe, zaś na Orderze Orła Białego wieniec laurowy [il. 5]⁸². Na odznakach Orderu Świętego Sta-

⁸⁰ O dziejach tego orderu szerzej vide chociażby: *Virtuti Militari 1919–1997. Wybór źródeł*, wybór i oprac. B. Polak, Koszalin 1999; *Virtuti Militari 1815–1831. Wybór źródeł*, t. 2, oprac. B. Polak, Koszalin 2001; K. Filipow, *Order Virtuti Militari 1792–1945*, Warszawa 1990; T. Jeziorowski, J. Luczak, *Order Wojenny Virtuti Militari. Katalog zbiorów*, Muzeum Narodowe w Poznaniu Oddział Wielkopolskie Muzeum Wojskowe, Poznań 1993; *Order Virtuti Militari*, red. K. Filipow, G. Jasiński, Warszawa 2012; 1792–2012. 220 rocznica ustanowienia Orderu Wojennego *Virtuti Militari*, red. A. Cz. Żak, K. Sikora, A. Wesolowski, N. Bujniwicz, Warszawa 2012.

⁸¹ Zob. chociażby: *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* Nr 90 z 9 grudnia 1992 r. pozycja 450 – Ustawa z dnia 16 października 1992 r. o orderach i odznaczeniach; S. Oberleitner, *Ordery, odznaczenia i odznaki III Rzeczypospolitej Polskiej od 1990 roku*, Toruń 1998; idem, *Ordery, odznaczenia i odznaki III Rzeczypospolitej Polskiej 1990–1999*, Toruń 2000; R. K. Tabaszewski, P. Jakubowski, *Ustawa o orderach i odznaczeniach. Komentarz*, Lublin 2013, a także: W. Bigoszewska – tekst, A. Jońca – rysunki, *Polskie ordery i odznaczenia*, Warszawa 1989; S. Oberleitner, *Polskie ordery, odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705–1990. Vademecum dla kolekcjonerów*, t. 1: *Ordery, odznaczenia i odznaki 1705–1831; 1918–1939; 1940–1989*, Zielona Góra 1992; idem, *Polskie ordery, odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705–1990. Vademecum dla kolekcjonerów*, t. 2: *Polska Rzeczypospolita Ludowa 1944–1990*, Zielona Góra 1999.

⁸² O dziejach tego odznaczenia szerzej, poza częścią wcześniej oraz dalej cytowanej literatury, zob. także: K. Filipow, *Order Orła Białego 1705–2005*, Białystok 2005; M. Męclewska, A. Szczecina-Berkan, M. Zawadzki przy współpracy M. Makowskiego, B. Grątkowskiej-Ratyńskiej, A. Saratowicz-Dudyńskiej, J. Gutkowskiego, *Za Oczynę i Naród. 300 lat Orderu Orła Białego*. Wystawa w Zamku Królewskim w Warszawie 9 listopada 2005–31 stycznia 2006, Warszawa 2005; M. Męclewska, *Kawalerowie i statuty Orderu Orła Białego 1705–2008*, Warszawa 2008.

Il. 4. Odznaki Orderu Wojennego Virtuti Militari według wzoru z 1919 roku – Krzyż Wielki i Gwiazda. Na otokach tarcz środkowych Krzyża Wielkiego i krzyża na Gwieździe emaliowane na zielono wieniec laurowe

Źródło: ibidem.

Il. 5. Odznaki Orderu Orła Białego według wzoru z 1921 roku. Na otoku tarczy środkowej krzyża z Gwiazdy Orderowej emaliowany na zielono wieniec laurowy

Źródło: ibidem.

niśława⁸³ były wieniec wawrzynowe, a na Medalu „Za Dostuzone Wciąz 18 lat w Jednym Korpusie (lub „Regimencie”)⁸⁴ umieszczono dwie skrzyżowane gałązki laurowe. Natomiast na Medalu „Diligentiae” na awersie był wieniec wawrzynowy przewiązany u dołu kokardą, na rewersie zaś wieniec dębowy także u dołu przewiązany kokardą⁸⁵.

Kolejnym etapem w stosowaniu elementów roślinnych w polskich formacjach wojskowych był okres Legionów Polskich we Włoszech⁸⁶ oraz Legii Naddunajskiej⁸⁷, a następnie czas Wojska Polskiego Księstwa Warszawskiego⁸⁸, kiedy to w wielu kwestiach obficie korzystano ze wzorów i rozwiązań francuskich. Dotyczyło to również stosowa-

⁸³ Szerzej o historii tego Orderu, oprócz części wcześniej oraz dalej cytowanej literatury, zob. również: Z. Dumini-Wilczyński, *Order Świętego Stanisława. W CCXL Rocznicy Ustanowienia Orderu A.D. 7 V 1765–7 V 2005*, Warszawa 2006.

⁸⁴ Pewną kontynuacją tego odznaczenia był Znak Honorowy ustanowiony 12 (24) V 1829 r. na pamiątkę koronacji Mikołaja I na króla polskiego. Nadawany był wojskowym oraz cywilom za co najmniej 15 lat wzorowej służby. Znak miał formę prostokątnej, ażurowej broszy, w centrum której znajdowała się otoczona wieniec dębowym rzymską cyfra wskazująca na liczbę lat służby.

⁸⁵ Szerzej, poza częścią wcześniej oraz dalej cytowanej literatury, zob. także: W. Bigoszevska – tekst, A. Jońca – rysunki, op. cit.; K. Filipow, *Falerystyka polska XVII–XIX wieku*, Białystok 2003.

⁸⁶ O ich dziejach oraz o historii formacji, których stały się one następnie antenami patrni: M. Kukiel, *Dzieje Wojska Polskiego w epoce napoleońskiej 1795–1815*. Wydanie drugie na nowo opracowane i uzupełnione, Poznań 1912; J. Pachonński, *Legiony Polskie. Prawda i legenda 1794–1807*, t. I: *Działalność niepodległościowa i zaczątki Legionów 1794–1797*, Warszawa 1969; idem, *Legiony Polskie. Prawda i legenda 1794–1807*, t. II: *Zwycięstwa i klęski 1797–1799*, Warszawa 1976; idem, *Legiony Polskie. Prawda i legenda 1794–1807*, t. III: *Znad Renu na San Domingo 1799–1802*, Warszawa 1971; idem, *Legiony Polskie. Prawda i legenda 1794–1807*, t. IV: *„Z ziemi włoskiej do Polski” 1800–1807*, Warszawa 1979; S. Leśniewski, R. Morawski – ilustracje, *Wojsko Polskie w służbie Napoleona. Legia Nadwiślańska, Lansjerzy Nadwiślańscy*, Warszawa 2008.

⁸⁷ Szerzej o ich historii oraz o dziejach formacji, których stała się ona następnie antenatem, poza częścią wcześniej cytowanej literatury, także: A. Dusiewicz – tekst, R. Morawski – ilustracje, *Wojsko Polskie w służbie Napoleona. Legiony Polskie we Włoszech, Legia Naddunajska, Legia Polsko-Włoska, Legia Połnocna*, Warszawa 2010. Nieestety, nie wiemy, jak – poza Pułkiem Jazdy – wyglądały weksylia Legii Naddunajskiej – zob.: J. Ptak, *Weksylologia polska. Zarys problematyki*, s. 121.

⁸⁸ O ich dziejach, poza częścią wcześniej cytowanej literatury, zob. również: B. Gembarszewski, *Wojsko Polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814*, Warszawa 1905; G. Zych, *Armia Księstwa Warszawskiego 1807–1812*, Warszawa 1961; M. Łukasiewicz, *Armia Księcia Józefa 1813*, Warszawa 1986.

nych przez nie weksyliów. Dlatego początkowo na awersach i rewersach trójkolorowych chorągwi batalionów piechoty Legionów Polskich we Włoszech, obok innych elementów, jak choćby inskrypcji, znalazły się haftowane różnokolorowym jedwabiem wieniec dębowe, a na znakach przekazanych Legionom (legiom i batalionom) jesienią 1800 roku wieniec były już mieszane, mianowicie dębowo-laurowe, przy czym dąb znajdował się po heraldycznej stronie prawej⁸⁹. Natomiast chorągiew 1 Batalionu Legii I na całym obwodzie miała szlak („obramowanie”) w postaci haftowanych złotem naprzemiennie liści wawrzynowych i dębowych, pośrodku płata zaś umieszczono haftowany na zielono jednolity wieniec dębowy⁹⁰. Taki sam wieniec był też na chorągwi 1 Batalionu Fizyliarów („Strzelców”)⁹¹.

Mniej elementów tego typu było na weksyliach wręczanych Legionom Polskim we Włoszech w 1801 roku. Przykładem może być tutaj chorągiew 7 Batalionu I Legii Polskiej. Na awersie, pośrodku płata, znajdował się malowany olejną farbą kogut galijski, który w lewym (heraldycznie) szponie trzymał zielony wieniec dębowy i takąż gałązką wawrzynu. Na rewersie umieszczono je w szponie prawym – heraldycznie.

Nieco inaczej wyglądała wówczas wręczona 30 stycznia 1801 roku chorągiew Batalionu Artylerii, gdyż za siedzącym na dwóch skrzyżowanych lufach armatnich kogutem galijskim umieszczono dwie gałązki laurowe, gałązki dębowe zaś tworzyły wieniec, który wiązał skrzyżowane lufy armatnie.

Z kolei na sztandarze przeznaczonym dla Pułku Jazdy Legionów Polskich we Włoszech⁹² w centralnej części płata znajdowała

⁸⁹ Według części autorów był to jedynie niezrealizowany projekt – tak przynajmniej miało być w przypadku Batalionu Grenadierów I Legii Polskiej – zob.: A. Dusiewicz – tekst, R. Morawski – ilustracje, op. cit., s. 130–131.

⁹⁰ Być może był to niezrealizowany projekt i weksylium o takim wyglądzie nigdy nie zostało wręczone.

⁹¹ Być może także w tym przypadku był to niezrealizowany projekt.

⁹² Na temat dziejów tej formacji, poza częścią wcześniej cytowanej literatury, zob. także: A. Ziółkowski, *Pułk Jazdy Legionowej, Pułk Lansjerów Nadwiślańskich 1799–1815*, Warszawa 2006. Według części autorów również w tym przypadku był to niezrealizowany projekt weksylium – zob.: A. Dusiewicz – tekst, R. Morawski – ilustracje, op. cit., s. 134.

się rogata czapka nałożona na czerwone pioruny i zielony wieniec laurowy⁹³.

Formacje piechoty oraz jazdy utworzonej w 1808 roku i pozostającej na żołdzie cesarskim Legii Nadwiślańskiej otrzymały weksylia („orty”) francuskie, które w całości odpowiadały opisanym wcześniej wzorom⁹⁴.

Podobnie było też w przypadku słynnego polskiego Pułku Szwoleżerów Gwardii Cesarskiej Napoleona I⁹⁵, choć w zaprojektowanym i przygotowanym⁹⁶ dla niego w 1807 roku – jeszcze podczas pobytu w Polsce – sztandarze, obok polskiego Białego Orła, zamierzano wykorzystać także symbolikę lauru oraz palmy⁹⁷. Ostatecznie jednak odział ten otrzymał sztandar („orta”) francuskiego wzoru z 1804 roku, który dotrwał tam aż do abdykacji cesarza w 1814 roku i utworzenia

⁹³ B. Gembarzewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. 3: *Od 1797 do 1814 roku*, oprac. Z. Stefańska, konsultacje i odtworzenie kolorów plansz barwnych K. Linder, Warszawa 1964, s. 14–15 – tablica 4, s. 30–31 – tablica 12, s. 32–33 – tablica 15, s. 34–35 – tablica 14, s. 36–37 – tablica 15, s. 38–39 – tablica 16, s. 40–41 – tablica 17. Ponadto vide także: J. Ptak, *Weksylogia polska. Zarys problematyki*, s. 120–121; A. Dusiewicz – tekst, R. Morawski – ilustracje, op. cit., s. 126–135, 246–247, 262–263.

⁹⁴ B. Gembarzewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. 3, s. 94–95 – tablica 42; S. Leśniewski, R. Morawski – ilustracje, op. cit., s. 124–127, 208–211.

⁹⁵ Później był to 1 Pułk Szwoleżerów-Lansjerów Gwardii Cesarskiej Napoleona I. Szerzej o niezwykle ciekawych dziejach tego polskiego regimentu Starej Gwardii zob. choćby: *Źródła do historii Pułku Polskiego Lekkokonnego Gwardii Napoleona I*, t. 1, z rękopisów oryginalnych i druków wyd. A. Rembowski, przekł. A. Haberko, red. W. Nabywaniec, Oświęcim 2012; *Źródła do historii Pułku Polskiego Lekkokonnego Gwardii Napoleona I*, t. 2, z rękopisów oryginalnych i druków wyd. A. Rembowski, przekł. A. Haberko, M. Baranowski, red. W. Nabywaniec, Oświęcim 2013; R. Bielecki, *Somosierra 1808*, Warszawa 1989; idem, *Szwolężerowie Gwardii*, Warszawa 1996; A. Ziółkowski, *Pierwszy Pułk Szwoleżerów Gwardii Cesarskiej 1807–1815*, Pruszków 1996; J. T. Headley, *Gwardia cesarska. Od Marengo do Waterloo*, przekł. K. Mróz-Mazur, Oświęcim 2012; J. Laske, R. Małowiecki, *Somosierra*, Oświęcim 2013.

⁹⁶ Według części autorów pozostał on niedokończony – zob. chociażby: A. Nieuważny – tekst, R. Morawski – ilustracje, *Wojsko Polskie w służbie Napoleona. Gwardia: Szwolężerowie, Tatarzy, Ekleryzy, Grenadierzy*, Warszawa 2008, s. 196.

⁹⁷ B. Gembarzewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. 3, s. 168–169 – tablica 78. W publikacji tej gałązki palmowe błędnie określono jako „gałązki oliwne.”

Szwadronu Elby, który otrzymał nowe weksylium. Nie było już na nim żadnych elementów roślinnych. Poza tym w regimencie tym wieniec z haftowanych srebrnym liści wawrzynu wykorzystywano również na innych elementach oddziałowej symboliki, mianowicie na płomieniach do fanfar oraz – haftowane złotem – na fartuchach do kotłów pułkowego paukera⁹⁸. Podobnie było też w przypadku płomieni sformowanego w 1812 roku litewskiego 3 Pułku Szwoleżerów-Lansjerów Gwardii Cesarskiej⁹⁹. Tutaj jednak hafty były złote.

Tymczasem w Księstwie Warszawskim na porporcu Kwatery Głównej Wodza Naczelnego Wojska Polskiego, wykonanym w 1807 roku przez małżonkę generała dywizji Jana Henryka Dąbrowskiego – poza symboliką Białego Orła oraz stosownymi inskrypcjami, wokół wszystkich jego krawędzi – znalazł się haftowany srebrnym szlak w postaci umieszczonych naprzemiennie liści dębu z żółdziejami oraz stylizowanych gałązek palmowych¹⁰⁰. Zapewne – przynajmniej częściowo – było to naśladownictwo rozwiązzań znanych wcześniej w armii saskiej, w której swego czasu służył generał¹⁰¹.

Nieco inaczej pod tym względem działało się w przypadku chorągwi pułków piechoty i sztabarów jazdy Wojska Polskiego Księstwa Warszawskiego, gdyż poza wzorami francuskimi¹⁰² starano się sięgać rów-

⁹⁸ Ibidem, s. 172–173 – tablica 80; A. Nieuważny – tekst, R. Morawski – ilustracja, op. cit., s. 172–173, s. 182–183, s. 194–197, s. 204–205, s. 212–213, s. 224–227; J. Ptak, *Weksylogia polska. Zarys problematyki*, s. 121–122.

⁹⁹ O jego dziejach, poza częścią wcześniej cytowanej literatury, zob. także: D. Nawrot, *Litwa i Napoleon w 1812 roku*, Katowice 2008; idem, *Dzieje 3 Pułku Szwoleżerów-Lansjerów Gwardii Cesarskiej Napoleon I*, [w:] *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, t. 5, red. A. Smolińskiego, Toruń 2014, s. 147–183.

¹⁰⁰ B. Gembarszewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. 3, s. 234–235 – tablica 110. W opracowaniu tym przedmiot ten nazwano „chorągwią kwatery głównej z 1807 r.” Zob. także: A. Znamierowski, *Stworzony do chwaty*, s. 185; J. Ptak, *Weksylogia polska. Zarys problematyki*, s. 123.

¹⁰¹ O przebiegu kariery wojskowej gen. Jana Henryka Dąbrowskiego szerzej np.: G. Zych, *Jan Henryk Dąbrowski 1755–1818*, Warszawa 1964; J. Pachonński, *Generał Jan Henryk Dąbrowski 1755–1818*, Warszawa 1981.

¹⁰² Dotyczyło to przede wszystkim zwieńczenia drzewców, do których mocowano płachty chorągwi i sztabarów, były one bowiem podobne do napoleońskich orłów pułkowych. W przypadku polskich weksyliów był to jednak srebrny Biały Orzeł w koronie, siedzący na podstawie w kształcie skrzynki z nazwą i numerem pułku po jednej

niez do wcześniejszej rodzimej tradycji. Początkowo nie umieszczano na nich żadnej symboliki roślinnej. Z biegiem czasu, czego przykładem może być chociażby chorągiew jednego z batalionów Pułku 8 Piechoty, poczęły pojawiać się haftowane – najczęściej złotem – wieniec laurowe lub też gałązki wawrzynowe i dębowe. Tak było choćby w przypadku weksyliów Pułku 10 Piechoty i Pułku 11 Piechoty. Malowanym złotą farbą olejną szlakiem z liści laurowych ozdobiono dość charakterystyczną chorągiew Pułku 13 Piechoty¹⁰³. Obecność tego typu elementów nie była jednak regułą, czego przykładem może być choćby chorągiew Pułku 17 Piechoty¹⁰⁴.

Zapewne analogicznie było w przypadku sztabarów licznych i różnorodnych oddziałów jazdy ówczesnego Wojska Polskiego¹⁰⁵, gdzie początkowo nie stosowano żadnej symboliki roślinnej¹⁰⁶. O polskich stronie i z inskrypcją „Wojsko Polskie” na odwrocie. Niektedy inskrypcje te ułożone były inaczej, w wyniku czego nazwa i numer pułku znajdowały się na tylnej ścianie skrzynki. W przypadku sztabarów jazdy, jak choćby Pułku 1 Strzelców Konnych, na podstawie orła nie umieszczano nazwy formacji.

¹⁰³ W umieszczonej na niej symbolice odwoływano się bowiem do dziejów starożytnego Rzymu.

¹⁰⁴ B. Gembarszewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. 3, s. 326–327 – tablica 156, s. 328–329 – tablica 157, s. 330–331 – tablica 158, s. 332–333 – tablica 159, s. 334–335 – tablica 160, s. 336–337 – tablica 161, s. 338–339 – tablica 162, s. 340–341 – tablica 163, s. 342–343 – tablica 164, s. 344–345 – tablica 165; A. Znamierowski, *Stworzony do chwaty*, s. 184; J. Ptak, *Weksylogia polska. Zarys problematyki*, s. 122–123.

¹⁰⁵ Szerzej, poza częścią wcześniej cytowanej literatury, zob. także: J. Albrecht, *Z dziejów jazdy Księstwa Warszawskiego. Przyczynek historyczno-organizacyjny do lat 1806–1808*, Oświęcim 2012; Z. Gnat-Wieteska, *Pierwszy Pułk Strzelców Konnych 1806–1944*, Warszawa 1995; J. Tyszkiewicz (hrabia), *Historia 17 Pułku Ułanów na tle wojsk litewskich 1812–1814*, w opracowaniu D. Nawrota, A. Nieuważnego, Gdynia 2004; A. Paczusi – tekst, R. Morawski – ilustracja, *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Ułani, gwardie honorowe, pospolite ruszenie, żandarmeria konna*, t. I, Warszawa 2009; idem, *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Ułani, gwardie honorowe, pospolite ruszenie, żandarmeria konna*, t. II, Warszawa 2009; K. Polak, *Od Łomży do Sedamu. Pułk 8 Ułanów Księstwa Warszawskiego (1809–1814)*, Oświęcim 2013; A. Ziółkowski, *Pułki ułanów Księstwa Warszawskiego 6-ty, 3-ci, 2-gi 1807–1812*, Oświęcim 2014.

¹⁰⁶ B. Gembarszewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. 3, s. 384–385 – tablica 185; H. Wielecki – tekst, R. Morawski – ilustracja, *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Kawaleria*, Warszawa 1990, s. 59, 67; A. Znamierowski, *Stworzony do chwaty*, s. 184; J. Ptak, *Weksylogia polska. Zarys*

weksyliach tego typu z lat 1806–1814 wiemy jednak obecnie znacznie mniej – głównie z powodu niezachowania się oryginalnych przedmiotów oraz odpowiedniej i dostatecznie wiarygodnej ikonografii – niż o omówionych powyżej chorągwiach piechoty. Być może pewna część formacji tej broni po prostu nie miała wówczas własnych sztandarów.

Poza tym elementy symboliki roślinnej znajdowały się również na umundurowaniu służb Wojska Polskiego Księstwa Warszawskiego. Mianowicie od 1810 roku kłomierz i łapki na mankietach rękawów fraków mundurowych adiutantów „komenderujących” miały być „ozdobione cienkim haftem srebrnym w kształt różyczki dębowej przy hacie zwanym (boutoniere) [...], takich haftów dwa na kłomierzu i jeden na każdej łapce u rękawa byżd powinno [...]”¹⁰⁷. Takie same, ale pojedyncze hafty nosili adiutanci sztabów¹⁰⁸.

Tymczasem urzędnicy zatrudnieni w Ministerium Wojny od 1810 roku mieli na mundurach – na kłomierzach i wzdłuż zapięcia („w około sukni z wierzchu”) oraz na łapkach mankietów i przy kieszeniach bocznych – srebrne hafty w postaci liści dębowych, bez żółdździ, przeplatanych gałązkami palmowymi. Takie same hafty, lecz złote, nosili także inspektorowie popisów¹⁰⁹, płatnicy zaś „[...] różnic się mają haftem złotym, ze srebrem na mundurze. Haft takż iaki mają inspektorowie popisów; [...] gałąź dębowa złotem a palmy srebrem szyte bez blaszek [...]”¹¹⁰.

problematyki, s. 123; A. Paczuski – tekst, R. Morawski – ilustracje, *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Ułani, gwardie honorowe, pospolite ruszenie, żandarmeria konna*, t. 1, s. 98–101.

¹⁰⁷ *Przepisy ubiorów dla Woysk i Administracyow Wojennych Księstwa Warszawskiego*, Warszawa 1810, s. 12–13; B. Gembarzewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. 3, s. 212–213 – tablica 99, s. 214–215 – tablica 100, s. 216–217 – tablica 101.

¹⁰⁸ *Przepisy ubiorów dla Woysk i Administracyow Wojennych Księstwa Warszawskiego*, s. 13; B. Gembarzewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. 3, s. 210–211 – tablica 98.

¹⁰⁹ *Przepisy ubiorów dla Woysk i Administracyow Wojennych Księstwa Warszawskiego*, s. 60, 64–67; B. Gembarzewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. 3, s. 560–561 – tablica 273, s. 562–563 – tablica 274, s. 564–565 – tablica 275, s. 566–567 – tablica 276, s. 568–569 – tablica 277.

¹¹⁰ *Przepisy ubiorów dla Woysk i Administracyow Wojennych Księstwa Warszaw-*

Komisarze wojenni, czyli kolejna grupa urzędników wojskowych, od 1810 roku na pąsowych kłomierzach i łapkach mankietów uniformalmów wielkich, czyli galowych oraz „[...] wokoło sukni z wierzchu, na połach z tyłu, w stanie i na fałdach [nosiła – przyp. A. S.], podwójny haft na kłomierzu, łapkach u rękawa i na kieszeniach bocznych”¹¹¹. Tak więc komisarze różnych szczebli od reszty urzędników wojskowych „[...] różnic się będą haftem złotym na mundurze. [...] Haft iest: szczerp winny przeplatany liściem zwanym Acauthé”¹¹². Ich ubiorem były fraki barwy „niebieskiej”¹¹³.

Jednocześnie „urzędnicy zdrowia”, czyli lekarze oraz chirurdzy i aptekarze zaliczeni do służby zdrowia Wojska Polskiego Księstwa Warszawskiego¹¹⁴, zgodnie z obowiązującymi od 1810 roku przepisami ubiorczymi, „[...] różnic się będą [...] haftem złotym w kształcie galona w desen liścia burakowego [sic! – przyp. A. S.] okręconego wężem Epidauryjskim [czyli inaczej wężem Eskulapa – przyp. A. S.]”¹¹⁵. Poza tym: „Członki Rady Zdrowia i Inspektorowie Generalni Służby Zdrowia mieć powinni na mundurze galowym haft złoty półtora cała szeroki, wokoło sukni z wierzchu, na połach z tyłu i na fałdach; podwójny haft na kłomierzu, łapkach u rękawów i na kieszeniach bocznych, na ieden cał szeroki. Na mundurze zaś małym iako też surducie podwójny tylko haft będzie na kłomierzu i łapkach u rękawów”¹¹⁶. Wydaje się jednak, że

skiego, s. 76; B. Gembarzewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. 3, s. 572–573 – tablica 279.

¹¹¹ *Przepisy ubiorów dla Woysk i Administracyow Wojennych Księstwa Warszawskiego*, s. 70.

¹¹² *Ibidem*, s. 69–70.

¹¹³ *Ibidem*, s. 68–71; B. Gembarzewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. 3, s. 570–571 – tablica 278.

¹¹⁴ Szerzej o tej służbie, poza częścią wcześniej cytowanej literatury, zob. także: *Urządzenie szpitalów dla Woysk Polskich Księstwa Warszawskiego*, oprac. M. J. Turows, Oświęcim 2015.

¹¹⁵ *Przepisy ubiorów dla Woysk i Administracyow Wojennych Księstwa Warszawskiego*, s. 79; B. Gembarzewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. 3, s. 574–575 – tablica 280, s. 576–577 – tablica 281.

¹¹⁶ *Przepisy ubiorów dla Woysk i Administracyow Wojennych Księstwa Warszawskiego*, s. 80; B. Gembarzewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. 3, s. 576–577 – tablica 281, s. 578–579 – tablica 282.

w praktyce to, co w cytowanym przepisie dość enigmatycznie nazwano „deseniem liścia burakowego”, w rzeczywistości miało kształt przypominający liście dębu¹¹⁷. Innego rodzaju hafty otrzymali natomiast „członkowie zawiadujący szpitalami wojskowymi”, czyli administracja służby zdrowia. W przepisie tym stwierdzono bowiem, że „[...] różnić się będą haftem złotym na mundurze na kształt galonu. Haft ten będzie w deseń gałązki oliwnej na cal jeden szeroki”¹¹⁸. Wydaje się jednak, że również w tym przypadku w praktyce były to liście laurowe. Być może autor lub autorzy tego dokumentu po prostu nie byli świadomi symbolicznego znaczenia liści dębu i wawrzynu.

Kończąc ten wątek, nie należy zapominać, że laur oraz dąb znajdowały się również na guzikach mundurów Wojska Polskiego Księstwa Warszawskiego, jak choćby u lekarzy, chirurgów i aptekarzy, u których: „Guziki [miały być – przyp. A. S.] metalowe żółte, na których znajdował się ma robotą wypukłą: snopek z trzech lasek okręcony wężem Epidaura, na snopku zaś zwierciadło roztropności, to związane ieszczę gałązką dębową z laurem [...]”¹¹⁹.

Natomiast inspektorowie popisów mieli mieć „Guziki metalowe złote, na których znajdować się będzie robotą wypukłą (en re-

¹¹⁷ Może o tym świadczyć także fakt, że mundury te wzorowano na bogato haftowanych uniformach służby zdrowia armii francuskiej. Poza tym wpływy francuskie widoczne były również w umundurowaniu, przede wszystkim oficerów, broni głównych ówczesnego Wojska Polskiego, a więc piechoty, jazdy i artylerii. Oceniając to zjawisko, nie należy też zapominać, że różne wzorce i styl życia rozpowszechniane przez elitę społeczną napoleońskiej Francji poza armią silnie wpływały również na cywilną część społeczeństwa Księstwa Warszawskiego – szerzej zob. choćby: K. Cieplińska, *Zwyczące i obyczaje Nowych Francuzów Napoleona w Księstwie Warszawskim*, Łódź 2010.

¹¹⁸ *Przepisy ubiorów dla Wojsk i Administracyow Wojennych Xięstwa Warszawskiego*, s. 85; B. Gembarszewski, *Zołnierz polski. Ubiór; uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. 3, s. 574–575 – tablica 280, s. 578–579 – tablica 282.

¹¹⁹ *Przepisy ubiorów dla Wojsk i Administracyow Wojennych Xięstwa Warszawskiego*, s. 78. Ponadto: W. Bagiński, *Dawne guziki polskie*, Kraków 1899; W. Boczkowski, M. Jaroszynski-Wolfram, K. Gładki, *Guziki Polskie guziki wojskowe od XVI do końca XX wieku. Przewodnik dla kolekcjonerów*, Warszawa 1999; D. Krupop, *Guziki mundurowe 1792–1945*, t. 1, Łódź 2011/2012.

lief) snopek rzymski¹²⁰ z dwoma chorągwiemi związane wieńcem dębowym¹²¹.

Swoje weksylia (chorągwie) miały również: Pułk Grenadierów Gwardii Królewsko-Polskiej, pułki piechoty liniowej, pułki strzelców pieszych, Batalion Saperów i Korpus Kadetów z Kalisza, a także (sztan-dary) Pułk Strzelców Konnych Gwardii Królewsko-Polskiej oraz pułki strzelców konnych i pułki ułanów Wojska Polskiego Królestwa Polskiego¹²². Choć weksylia te zgodnie z brzmieniem artykułu 156 Ustawy Konstytucyjnej z 27 listopada 1815 roku miały polskie barwy, to jednak zasadniczo ich stylistyka oparta była na chorągwiach wzoru 1803 roku i sztańdarach wzoru 1827 przeznaczonych dla Armii Rosyjskiej¹²³. W przypadku niezbyt solidnie wykonanych chorągwi na środku obydwu stron płatu umieszczono polskiego Białego Orła w królewskiej koronie, namalowanego na aplikowanej z czerwonego jedwabiu tarczy w kształcie koła, wokół której namalowano złoty, związany u dołu wstęgą, wieńiec z dwóch gałązek wawrzynowych¹²⁴ zakończony dużą królewską koroną. Ponadto w rogach, pomiędzy ramionami granatowego jedwabnego krzyża kawalerskiego¹²⁵, umieszczono cyfry cesarza

¹²⁰ Czyli pęk różeg liktorskich – *fascēs*.

¹²¹ *Przepisy ubiorów dla Wojsk i Administracyow Wojennych Xięstwa Warszawskiego*, s. 63.

¹²² Na temat organizacji Wojska Polskiego w latach 1815–1830 szerzej zob. choćby: B. Gembarszewski, *Wojsko Polskie. Królestwo Polskie 1815–1830*, Warszawa 1903; W. Tokarz, *Armia Królestwa Polskiego (1815–1830)*, Piotrków 1917; M. Karpowicz, M. Filipiak, *Elita jazdy polskiej*, Warszawa 1995; M. Trąbski, *Kawaleria Królestwa Polskiego 1815–1830*, Warszawa 2011, a także: M. Sokolnicki, *Wojna polsko-rosyjska w roku 1831*, Poznań 1919; W. Tokarz, *Wojna polsko-rosyjska 1830 i 1831*, Warszawa 1993.

¹²³ Zob. chociażby: W. W. Zwieginow, *Znamienna i sztandarty Russkoj Armii XVI wiek–1914 i morskiye flagi*, Moskwa 2008, s. 43–44, 54–55, 221, 231.

¹²⁴ Jego stylistyka powoduje, że część autorów, w tym także rosyjskich, nie określa rodzaju symboliki, pisząc po prostu o złotym wieńcu.

¹²⁵ Jedynie na chorągwiach Pułku Grenadierów Gwardii Królewsko-Polskiej oraz Korpusu Kadetów z Kalisza krzyż kawalerski był biały.

i króla¹²⁶, również otoczone złotymi gałązkami laurowymi, zwieńczonymi taką samą koroną¹²⁷.

Podobna symbolika znalazła się też na znacznie solidniej i estetyczniej wykonanych oraz mniejszych od chorągwi sztandarach pułków jazdy Wojska Polskiego Królestwa Polskiego. Także w tym przypadku obydwie strony płatu były identyczne, a centralnym i jednocześnie najważniejszym ich elementem był haftowany srebrną nicią polski Orzeł Biały. Brzegi płatu okalał haft ze srebrnych gałązek laurowych¹²⁸.

Weksylia te dotrwały do wybuchu postania listopadowego w 1830 roku oraz do początku wojny polsko-rosyjskiej 1831 roku. Jednak mimo usunięcia (po 25 stycznia 1831 roku)¹²⁹ z części z nich cyfr cesarza i króla Mikołaja I, na skutek uchwały Rządu Narodowego z 6 lutego tego roku¹³⁰, sztandary nie znalazły się na froncie walczących oddziałów, podobnie zresztą jak znaki, które miały je zastąpić w „starych” pułkach piechoty i jazdy Wojska Polskiego¹³¹.

¹²⁶ Najpierw w latach 1815–1825 była to cyfra „A Γ” (Aleksander I), a następnie „M Γ” (Mikołaj I).

¹²⁷ B. Gembarszewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do 1965 roku*, t. 4: *Od 1815 do 1831 roku*. Do druku przygotowała Z. Stefńska, konsultacja i odtworzenie kolorów plansz barwnych K. Linder, Warszawa 1966, s. 54–55 – tablica 23, s. 76–77 – tablica 34, s. 78–79 – tablica 35; W. Bigoszewska, M. H. Stoniewska, *Chorągwie i sztandary z lat 1815–1831 w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, [w:] *Muzealnictwo wojskowe*, red. I. J. Wojciechowski, Warszawa 1985, s. 280–281; W. W. Zwieginow, op. cit., s. 43–44; A. Znamierowski, *Stworzony do chwaly*, s. 186; J. Ptak, *Weksylologia polska. Zarys problematyki*, s. 123–124, a także: J. Czop, *Barwa armii Królestwa Polskiego 1815–1830 i 1831 (stare formacje)*, Rzeszów 2010; idem, *Barwa armii Królestwa Polskiego 1815–1831 oraz w wojnie polsko-rosyjskiej 1831*, Rzeszów 2017.

¹²⁸ B. Gembarszewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do 1965 roku*, t. 4, s. 96–97 – tablica 44, s. 108–109 – tablica 50; W. Bigoszewska, M. H. Stoniewska, op. cit., s. 286–289; W. W. Zwieginow, op. cit., s. 54–55, 231; A. Znamierowski, *Stworzony do chwaly*, s. 186; J. Ptak, *Weksylologia polska. Zarys problematyki*, s. 124, a także: J. Czop, *Barwa armii Królestwa Polskiego 1815–1830 i 1831 (stare formacje)*; idem, *Barwa armii Królestwa Polskiego 1815–1831 oraz w wojnie polsko-rosyjskiej 1831*.

¹²⁹ Tego dnia bowiem powstańczy Sejm zdecydował o detronizacji Mikołaja I i całej dynastii Romanowych.

¹³⁰ Postanowiono wówczas, że wojsko otrzyma nowe „Orły Polskie z napisem »Wojsko Polskie«”.

¹³¹ Na weksyliach tych nie umieszczono jednak żadnych elementów sym-

Podczas wspomnianej powyżej wojny polsko-rosyjskiej 1831 roku powstało wiele nowych formacji¹³², z których część otrzymała także weksylia fundowane i wykonywane spontanicznie przez społeczeństwo, głównie przez patriotycznie nastrojone kobiety. Z rzadka jednak pojawiały się na nich elementy symboliki roślinnej, choć na rewersie sztandaru 1 Pułku Mazurów znalazł się mieszany wieniec – dębowo-laurowy¹³³. Podobnie było też w przypadku chorągwi 1 Pułku Gwardii Narodowej Warszawskiej¹³⁴, którą haftowały żona i córki pierwszego jej dowódcy Piotra Łubieńskiego. Otrzymała ona postać jednostronnego labarum, gdzie nazwa pułku znalazła się pośrodku haftowanego wienca dębowego¹³⁵.

Dębowo-laurowe malowane złotem gałązki umieszczono również na wykonanym przez księżną Adamową Czartoryską sztandarze Legii

boliki roślinnej – szerzej: B. Gembarszewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do 1965 roku*, t. 4, s. 222–223 – tablica 106; W. Bigoszewska, M. H. Stoniewska, op. cit., s. 292–296; A. Znamierowski, *Stworzony do chwaly*, s. 186–187; J. Ptak, *Weksylologia polska. Zarys problematyki*, s. 124–125.

¹³² Poza częścią wcześniej cytowanej literatury szerzej zob. również: J. Ziółtek, *Mobilizacja sił zbrojnych na lewobrzeżu Wisły 1830–1831*, Lublin 1973; T. Strzeżek, *Kawaleria Królestwa Polskiego w powstaniu listopadowym – mobilizacja i podstawy funkcjonowania w wojnie*, Olsztyn 2010; W. Saletra, *Krakowskie i sandomierskie w czasie powstania listopadowego. Administracja, wysiłki zbrojne, postawy społeczeństwa*, San-domierz 2006; J. Skarbek, *Województwo lubelskie w powstaniu listopadowym 1830–1831*, cz. 1, Lublin 2011; idem, *Województwo lubelskie w powstaniu listopadowym 1830–1831*, cz. 2, Lublin 2013.

¹³³ Dębowa część wienca znajdowała się po heraldycznej prawej stronie.

¹³⁴ O dziejach tej formacji obszerniej vide choćby: M. Żebrowska, *Gwardia Narodowa Warszawska 1830–1831. Organizacja i umundurowanie*, Pułtusk-Warszawa 2014.

¹³⁵ B. Gembarszewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do 1965 roku*, t. 4, *Od 1815 do 1831 roku...*, s. 224–225 – tablica 107, s. 238–239 – tablica 114, s. 280–281 – tablica 135, s. 302–303 – tablica 146, s. 340–341 – tablica 165, s. 386–387 – tablica 188, s. 440–441 – tablica 215; W. Bigoszewska, M. H. Stoniewska, op. cit., s. 296–300; A. Znamierowski, *Stworzony do chwaly...*, s. 186–187; J. Ptak, *Weksylologia polska. Zarys problematyki...*, s. 125.

Litewsko-Ruskiej Konnej¹³⁶, przy czym liście dębu i wawrzynu wyrastały z każdej z dwóch gałązek¹³⁷.

Poza tym elementy symboliki wojskowej w postaci haftów pojawiły się też na mundurach Wojska Polskiego Królestwa Polskiego. Były to tzw. hafty specjalnego wzoru, które wprawdzie zawierały element w postaci liści wawrzynu, ale były wzorowane na obcych w Polsce rozwiązaniach stosowanych w Armii Rosyjskiej. Nosili je na kołnierzach i mankietach rękawów generał-adiutanci (złote) oraz fligel-adiutanci i oficerowie Sztabu Głównego należący do Kwaternistrzostwa Generalnego – srebrne¹³⁸.

Podobnie było też w przypadku munduru szefa administracji wojskowej, mianowicie „Mundur Generała Naczelnego Administracji ma naokoło kołnierza obwódkę [czyli galon – przyp. A.S.], pod nią haft ciągły w kształcie łańcuszka liściami przerabiany i dwie belki z każdego boku kołnierza. Takż sam haft na łapkach u rękawów”. Część z nich zniknęła jednak z umundurowania po wybuchu powstania listopadowego oraz po detronizacji dynastii Romanowów i po rozpoczęciu się wojny polsko-rosyjskiej 1831 roku¹³⁹.

Poza tym tradycyjne już polskie rozwiązanie w postaci gałązek laurowych znajdowały się również na guzikach mundurowych Wojska Polskiego Królestwa Polskiego¹⁴⁰.

¹³⁶ O tej ciekawej formacji, poza częścią wcześniej cytowanej literatury, vide także: B. Gembarzowski, *Rodowody pułków polskich i oddziałów równorzędnych od r. 1717 do r. 1831*, Warszawa 1925, s. 89, a także: T. Strzeżek, op. cit.

¹³⁷ B. Gembarzowski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do 1965 roku*, t. 4, s. 386–387 – tablica 188.

¹³⁸ B. Gembarzowski, *Wojsko Polskie 1815–1830*, s. 62; idem, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do 1965 roku*, t. 4, s. 18–19 – tablica 5, s. 20–21 – tablica 6, s. 28–29 – tablica 10, s. 30–31 – tablica 11, s. 208 – 209 – tablica 99; Z. Żygułski jun., H. Wielecki, *Polski mundur wojskowy*, Kraków 1988, s. 212 – ilustracja 136, s. 343.

¹³⁹ B. Gembarzowski, *Wojsko Polskie. Królestwo Polskie 1815–1830*, s. 187; idem, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do 1965 roku*, t. 4, s. 420 – 421 – tablica 205.

¹⁴⁰ Szerzej np.: W. Bagiński, op. cit.; W. Boczkowski, M. Jaroszyński-Wolfram, K. Gładki, op. cit.; D. Krupop, op. cit.

*

Przedstawiony powyżej katalog przedmiotów i zjawisk dotyczących występowania w europejskiej i polskiej symbolice wojskowej elementów roślinnych w postaci lauru (wawrzynu) oraz dębu i palmy nie wyczerpuje, co oczywiste, wszystkich istniejących w tych kwestiach możliwości. Nie jest to bowiem możliwe w ograniczonym objętościowo tekście.

Ten sam warunek spowodował, że trzeba było pominąć również analizy dotyczące niezwykle ciekawych pod tym względem brytyjskich sił zbrojnych czy też Armii Rosyjskiej, a także sił morskich.

Dokonując jednak próby chociażby częściowego podsumowania zebranych powyżej faktów, można stwierdzić, że symbolika lauru, dębu oraz palmy obecna była w europejskiej wojskowości praktycznie od starożytności, przy czym jej rozwój i rozprzestrzenienie się na cały Stary Kontynent nastąpiło wraz z pojawieniem się w nowożytności stałych armii oraz towarzyszących im weksyliów. Nie da się jednak, jak to niekiedy czyni starsza literatura, jednoznacznie rozgraniczyć dwóch różnych stref występowania w Europie bądź wawrzynu, bądź też dębu. Symbolikę tę oraz palmę można spotkać właściwie wszędzie, choć trzeba przyznać, że z różnym natężeniem.

Nie inaczej było też, i nadal jest, na ziemiach polskich, a więc najpierw w armii Rzeczypospolitej Obojga Narodów, a potem w Wojsku Polskim Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego. Wydaje się też, że Polska jako swoisty obszar przejściowy pod względem różnych wpływów kulturowych, podobnie zresztą jak i jej armia, na przestrzeni dziejów korzystała z symboliki zarówno lauru, jak i dębu, a najrzadziej z symboliki palmy. Być może z dotychczas przebadanych i opisanych faktów można wyciągnąć wniosek, że najczęściej wykorzystywano wawrzyn, a zwłaszcza w weksyliach, czyli w najważniejszym dla każdej armii składniku jej symboliki i jednocześnie tradycji.